

VARGA J. JÁNOS

Thököly Imre esztendeje: 1682

A 13 esztendőes Thököly Imre 1670 decemberében menekült el a családot sújtó összeesküvés vád elől Likava várából (Liptó vármegye) Erdélybe. Serdülő éveit I. Apafi Mihály fejedelem védőszárnyai alatt töltötte el, miközben folyt a bujdosómozgalom néven ismert Habsburg-ellenes felkelés Felső-Magyarországon. Az ifjú Thököly gróf 1677 késő őszén csatlakozott önkénteseivel a felkelőkhöz a Bihar vármegyei Derecskénél. Az erdélyi fejedelem és Teleki Mihály kővári kapitány „gyámkodásával” zajló küzdelmet évek óta változó katonai sikerek, a fővezérségre törők egyenetlenkedése és a belső megosztottság jellemezte. Thököly megjelenése gyökeres változást hozott: jó szervezőképességgel rendbe szedte a csapatokat, erős kézzel fegyelmezett, magához ragadta a fővezérséget (Szoboszló, 1680. január 8.) és tehetséges portyázóként jelentős katonai eredményeket ért el. A korábban erdélyi és török területen kvártélyozó bujdosók 1681–1682 telén már a Magyar Királyságban: Bereg, Szabolcs, Ugocsa és Ung vármegyében szállásoltak be a Szoboszlón megkötött fegyverszüneti megállapodás értelmében. Ugyanott élmezhetette katonáit Philipp Sanseverino Saponara, a Scherffenberg-ezred és Sárospatak parancsnoka. Az alvezredes azt is vállalta, hogy közvetít I. Lipót király és a bujdosók vezetője között, ezért december elején átvette Thököly békefeltételeit, aki késznek mutatkozott alávetni magát az uralkodónak, ha teljesíti követeléseit. Mindenekelőtt az I. Rákóczi György fejedelemsége idején Erdélyhez kapcsolt hét vármegyét kérte – „Magyarország részeinek uraként” –, azután a rendi jogok és a protestáns vallásszabadság tiszteletben tartását, a fegyveres felkelésben részt vett kurucok javainak visszaadását, továbbá Zrínyi Ilonával tervezett házasságkötésének jóváhagyását.¹ A megegyezés nem tűnt reménytelennek, ugyanis a bécsi udvar egyik mértékadó politikai köre, az ún. spanyol párt, már egy ideje foglalkozott Thököly „tiszai hercegségének” tervével – bizonyos Felső-Tisza-vidéki vármegyék átengedésével –, hogy kielégítse a kuruc vezető területi igényét.² A cso-

1 *Lehoczky Tivadar*: Adat Zrínyi Ilona és Thököly Imre házasságához. Századok 1876. 750.; *Szalay László*: Magyarország története. V. A linzi békekötéstől a karloviciig. 1646–1699. Pest, 1857. 223–224.; *Horváth Mihály*: Zrínyi Ilona életrajza. Pest, 1869. 46.

2 *R. Várkonyi Ágnes*: Magyar politika és az európai hatalmi egyensúly 1648–1718. Magyar Tudomány 35(1990) 1280.

porthoz befolyásos személyiségek tartoztak, közöttük Badeni Hermann őrgrof az *Udvari Haditanács* elnöke, Theodor Athlet Heinrich von Strattman báró udvari kancellár, Christoph von Abele báró az *Udvari Kamara* elnöke, Albrecht von Zinzendorf gróf udvari főmarsall és Emmerich Sinelli bécsi püspök,³ továbbá – kormánya megbízásából – Carlo Emanuele d’Este Borgomanero spanyol⁴ és Gerard Hamel Bruyninx holland követ.⁵ Az uralkodó egyetértett fő célkitűzésükkel, amely szerint a Portának és Thökölynek tett engedmények árán meg kell őrizni a békét Magyarországon, hogy szabad kezük legyen a franciák ellen Németalföldön és a Rajnánál.⁶ (A másik politikai irányvonalat, az oszmánok elleni háborút és a francia békét képviselők akkor még kisebbségbe szorultak. Élükön Johann Adolf von Schwarzenberg herceg a birodalmi *Udvari Tanács* elnöke, Johann Paul von Hoher báró udvari kancellár és Francesco Buonvisi pápai nuncius állt.⁷)

A „tiszai hercegség” gondolata azonban nem találkozott Thököly elképzelésével, ő többre, erdélyi fejedelemségre vagy magyarországi szuverenitásra tartott igényt, nem is alaptalanul. Alighogy a kuruc hadak fővezérévé választották, a portai csász titkos üzenettel kereste fel: számíthat Isztambul támogatására, akár Erdély ellenében is.⁸ Az ígéret szárnyakat – és tegyük hozzá, később végzetes irányt – adott Thököly törekvéseinek. Egyelőre lépéselőnyre tett szert Béccsel szemben a Portán. Ugyanis a török, amint befejezte az orosz háborút (radzyńi béke, 1681. február), ismét nyugatra fordította figyelmét, és felkarolta Thököly ügyét, sőt a Magyarország feletti osztatlan uralom reményét is megcsillantotta előtte.⁹ Thököly – aki a francia–német birodalmi háborút lezáró nymwegeni béke (1679. február) óta nélkülözte XIV. Lajos támogatását – erre építette további politikáját, és a Habsburg–kuruc fegyverszüneti egyezmény aláírásával egy időben elindította megbízottait Isztambulba. Géczi Istvánt, Radics Andrást és Tunyogi Sámuel 1682. január 9-én fogadta Kara Musztafa nagyvezír, a külpolitikai irányváltás legfőbb portai szorgalmazója. Thököly emberei előadták, hogy vezérük teljes függetlenséget óhajt Apafi Mihálytól és „szürke eminenciásától”, Teleki Mihálytól, a Habsburg-ellenes harc folytatásához, továbbá kéri a magyarországi fejedelemséget.¹⁰ A nagyvezír kedvezően fogadta az előterjesztést, és elhatározta

3 *Thomas Mack Barker*: Doppeladler und Halbmond. Entscheidungsjahr 1683. Graz–Wien–Köln, 1982. 135–136.; *R. Várkonyi Á.*: i. m. 1280.

4 *Szalay József*: Az 1683-iki hadviselés és irodalma. II. Századok 18(1884) 652–653.

5 *Angyal Dávid*: A bécsi hollandi követek jelentései 1670–1697. Budapesti Szemle 1930. 635. sz. 154–155.

6 *Jean Bérenger*: A francia politika és a kurucok (1676–1681). Századok 110(1976) 290.; *Czigány István*: A magyarországi csapatok szerepe a török alóli felszabadító háborúban. Hadtörténelmi Közlemények 102(1989) 152.

7 *T. M. Barker*: i. m. 136.; *J. Bérenger*: i. m. 290.

8 *Orel Géza*: Thököly diplomáciája 1681 júniusától 1686-ig. Bp. 1906. 8.

9 *Benczédi László*: Az 1681. évi soproni országgyűlés és vallásügyi végzései. Confessio 5(1981) 4. sz. 33.

10 Magyar Országos Levéltár (= MOL) P 1238 Teleki-gyűjtemény 7. d. Székely László Teleki Mihálynak, 1682. jan. 14., Konstantinápoly.; *Trócsányi Zsolt*: Teleki Mihály (Erdély és a kurucmoz-

– amint De la Croix francia követségi titkár írta Isztambulból –, hogy „megadja a magyarországi elégedetleneknek az általuk kért segítséget, amit csak igaztalanul lehetett volna visszautasítani, többéves kitartás, valamint elődje [ti. Köprülü Ahmed nagyvezír] és maga által oly gyakran megismételt ígéretük után”.¹¹ Thököly sikerének gyorsan híre terjedt. Egyesek tudni vélték, hogy IV. Mehmed szultán (1648–1687) felajánlotta neki az erdélyi fejedelemséget Apafi halála esetén,¹² a lengyelországi francia követ, Nicolas Marie Vitry pedig arról értesítette királyát, hogy Thököly lett a magyarországi felkelés feje, tőle függenek a bujdosók, ezután vele kell érintkezni, Erdélytől függetlenül.¹³

A Habsburg–kuruc fegyverszüneti egyezmény aláírásakor megállapodtak a felek, hogy Saponara hat hét múlva meghozza a választ Thököly feltételeire.¹⁴ Bécs azonban csak négy és fél hónap elteltével, április elején bocsátotta vissza a sárospataki kommandáns,¹⁵ aki a spanyol párt híveként is egyengette a kiegyezés útját a felkelők vezérével.¹⁶ Nem rajta múlt, hogy az április 15-én Kaposon (Ung vármegye) sorra került megbeszélés¹⁷ teljes kudarccal végződött. Lipót ugyan hozzájárult Thököly Imre és Zrínyi Ilona tervezett házasságához, az alkotmányosság és a vallásgyakorlat terén is hajlandónak mutatkozott bizonyos engedményekre, de a leghatározottabban elutasította a bujdosók első emberének az északkeleti vármegyékre és a felső-magyarországi fejedelmi címre vonatkozó igényét, sőt meghódolását kívánta.¹⁸ Az udvar szemlátomást időt akart nyerni a további tárgyalásokhoz, amíg követei eredményt érnek el a béke ügyében a Portán. Csakhogy, miként Thökölynél, Isztambulban is elkésett a politikai érdekcsoportok egyenetlenkedése miatt.¹⁹

Georg Christoph von Khuniz gróf rezidens már két esztendeje képviselte a birodalom érdekeit a Boszporusz partján, amikor 1682. április 11-én megérkezett Albrecht Caprara gróf, rendkívüli követ Bécsből.²⁰ Reá várt a feladat – összefüg-

galom 1690-ig). Bp. 1972. 266–267.; *Orel G.*: i. m. 16–17. A Thököly megbízottainak szóló utasítást ld. A bujdosók levéltára. A gróf Teleki-család marosvásárhelyi levéltárából. Sajtó alá rend. Deák Farkas. Bp. 1883. 328–329.

11 *J. Bérenger*: i. m. 290.

12 *Histoire des troubles de Hongrie*. II. Paris, 1686. 11–12.

13 *Marczali Henrik*: Az abszolutizmus kora. Bp. é. n. (Nagy képes világtörténet IX.) 292.

14 *Horváth M.*: i. m. 52.

15 *Szalay L.*: i. m. 224–225.

16 *Köpeczi Béla*: „Magyarország a kereszténység ellensége.” A Thököly-felkelés az európai közvéleményben. Bp. 1976. 23–24.

17 *Hain Gáspár* lőcsei krónikája. Kiadta: Bal Jeromos–Dr. Förster Jenő–Kauffmann Aurél. Lőcse, 1910–1913. 489.

18 *Orel G.*: i. m. 18.; *Horváth M.*: i. m. 53.

19 Erről írta 1682. máj. 29-én ifj. Zichy István Batthyány Kristófnak Bécsből: „Az udvar egyébaránt még most is inkább békélenék meg az törökkel mind franciával, de mindkettőhöz lassan mozdulhatnak az dolgok az miniszterek egyenetlenkedése miatt.” MOL Batthyány lt. P 1314 Misesiles 53.205.

20 Caprara febr. 3-án indult el 17 hajóval a Dunán, és több mint két hónap múlva érkezett meg Isztambulba. 82 főnyi kíséretéből tizenhárman tartoztak a szűken értelmezett diplomáciai küldöttséghez: négy követ – közöttük volt Nádasy Tamás, az 1671-ben kivégzett országbíró fia –, há-

gésben az újabb francia fenyegetéssel –, hogy elhárítsa az Oszmán Birodalom felől leselkedő veszélyt, és meghosszabbítsa az 1664-ben 20 esztendőre megkötött vasvári békét. Törekvését jól szimbolizálta a császári címerben „örködő” kétfejű sas – amelyik egyik fejét keletre, a másikat nyugatra fordította –, hogy miközben leszereli az oszmánok támadó kedvét, lehetővé tegye a felkészülést az esetleges francia támadás elhárítására. Caprara útja, a várakozással ellentétben, szerencsétlenül alakult. Március 22-én összetalálkozott Szófiában a Porta biztató válszával hazafelé tartó Thököly-megbízottakkal,²¹ s ez kedvezőtlen előjelnek bizonyult. A színpompás isztambuli bevonulás után, április 13-án átadta megbízólevelét,²² de a Khuniz jelenlétében lezajlott első meghallgatásra csak május 12-én került sor Kara Musztafánál. Június 9-én bocsátották a Nagyúr színe elé²³ a Szerájban, ahol a „harmadik udvarban – miként az egykorú Névtelen írja – egy fölötté nagy palota vagyon, kiben az török császár az külső követeknek, [...] audienciát szokott adni”.²⁴ A kihallgatás üres protokollba és a szultán semmitmondó válaszaiba fulladt.²⁵ Az internuncius kétségbeesett igyekezete a béke megőrzésére később, a janicsáragánál tett látogatások alkalmával sem vezetett eredményre. A „kincses ajándékok” átadása²⁶ ellenére rendkívül kemény feltételeket szabott a török fél, olyanokat, amelyeknek többsége majd az 1682. és 1683. évi hadjárat céljai között szerepel. Mintha előre meghatározott forgatókönyv szerint működött volna az oszmán politikai és katonai vezetés; repertoárja nem nélkülözte az ügyes taktikai elemeket sem. A tárgyalás alaphangját a janicsáraga vádja adta

rom tolmács, négy lelkész és két írnok. Caprara útjáról részletesen beszámol *Giovanni Benaglia*: Ausführliche Reiss-Beschreibung von Wien nach Constantinopel des hochgeborenen Grafen und Herren Albrecht Caprara. Frankfurt, 1687. Az utazás és az isztambuli tárgyalások számos részlete olvasható *Victor Renner*: Wien im Jahre 1683. Geschichte der zweiten Belagerung der Stadt durch die Türken im Rahmen der Zeiterreignisse. Aus Anlass der zweiten Säcularfeier verfasst im Auftrage des Gemeinderates der k. k. Reichs- Haupt- und Residenzstadt Wien. Wien, 1883. 51–52., 58.; Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel (= HAB Wolfenbüttel) Ne Kapsel 5 (13/2) B2–B3.; Gróf Thököly Imre levelei: A gróf Teleki-család marosvásárhelyi levéltárából. Sajtó alá rend. Deák Farkas. Bp. 1882. 221.; *Joseph von Hammer*: Geschichte des Osmanischen Reiches, grossentheils aus bisher unbenützten Handschriften und Archiven. VI. Von der Grosswesierschaft Mohammed Köprili's bis zum Carlowiczser Frieden. 1656–1699. Pest, 1830. 380.; Bayerische Staatsbibliothek München (= BStB München) Handschriftensammlung, Res. Eur. Bd. 1013. o. Fol.

21 *V. Renner*: i. m. 51–52.

22 Előzőleg gazdag ajándékkal – ezüstnemével, órával – kedveskedett egyik embere útján. Kara Mustafa vor Wien. 1683 aus der Sicht türkischer Quellen. Hrsg. Richard Franz Kreutel–Karl Teply. Graz–Wien–Köln, 1982. 61.

23 *J. v. Hammer*: i. m. 381. Mások – Alessandro Maurocordato portai főtölmács nyomán – jún. 4–9. közé teszik a szultáni audienciát. Kara Mustafa vor Wien i. m. 61.

24 *Névtelen*: Konstantinápoly városának rövid leírása (1688). In: Magyar gondolkodók. 17. század. Vál., szöveggond., jegyz. Tarnóc Márton. Bp. 1979. (Magyar remekírók) 1165.

25 *J. v. Hammer*: i. m. 381.

26 Thököly Imre írta Apafi Mihálynak 1682. febr. 13-án Kaposról: „mely kincses ajándékok Bécsben utcánként hordoztatván, mustráltattak [ti. még Caprara útra kelése előtt], s az mint informáltatom, millióra [ti. tallerra] extendáltatnak”. Gróf Thököly Imre levelei i. m. 221.

meg: Bécs megszegte a békét, mert a „németek” törököket vágtak le Érsekújvár közelében.²⁷ Ezt a bűnt csak igen nagy áldozatok árán teheti jóvá: részesítse kegyelemben az elégedetleneket, adja vissza elkobzott javaikat, és engedje át Thökölynek a felső-magyarországi hét vármegyét. Továbbá: mondjon le a Tiszán túli hódolatlan vidékről (Szabolcs és Szatmár vármegyéről), Érsekújvár körzetében Trencséntől a Dunáig terjedő területről, Győr váráról és Csáktornyáról a Porta javára, végül romboltassa le az Érsekújvárral szomszédos Lipótvár, Guta és Sellye erősséget.²⁸ Isztambul eleve teljesíthetetlen feltételeket szabott.

Bécs és Isztambul elhidegülő viszonya lehetőséget kínált Thökölynek, hogy előrelendítse a Kaposnál kátyúba jutott diplomáciai szekeret. Jóllehet, sem a Duna, sem a Boszporusz partjáról nem kérték fel mediátorságra,²⁹ ő felajánlotta

27 Török–magyar kori állam-okmánytár. (= TMTE Áll. Okm.) I–VII. Szerk., jegyz. Szilágyi Áron–Szilágyi Sándor. Pest, 1868–1872. (Török–magyar kori történelmi emlékek. I. Okmánytár III–IX.), VI. 271–272.

28 Frankfurter Meßrelationen 1683. HAB Wolfenbüttel Gv 74 (2) 9.; *Szalay L.*: i. m. 227–228.; Kara Mustafa vor Wien i. m. 61–62.; *Orel G.*: i. m. 20.; Das Vormals so mächtige und edle [...] Ungarn. (= Das Vormals) [Ulm], 1683. HAB Wolfenbüttel QuN 458 (1) 458.; Erdélyi Országgyűlési Emlékek. (= EOE) XVII. (1679–1682). Szerk. Szilágyi Sándor. Bp. 1894. 315. Úgy tűnik, hogy a Porta jövődő hadicéljai – Komárom, Bécs, Horvátország és az örökös tartományok kivételével – már 1682 nyarán Caprara tudomására jutottak. Teljes értékű információval természetesen ő sem rendelkezett, még kevésbé a kívülállók, akik csak hírforgácsokhoz vagy álhírekhez jutottak. Így nem csodálkozhatunk az egykorúak bizonytalan vélekedésén az oszmánok országfoglaló szándékát illetően. Jól tükrözik ezt a források, amelyek hol a Tiszántúlt, hol a Dunántúlt, hol a Magyar Királyságot, ill. annak egy részét említik. Tiszántúli terület átengedéséről írta a szatmári várparancsnokságot is viselő Saponara – névtelenül – 1682. febr. 12-én: „a német császár Kaprára által in specie kétszáz ezer aranyat küldött az portára, több pénz tallírból álló, mindenestül egy milliombra becsülte; amellett oly instructiót adott: ha azzal be nem érné, Szathmárt és Ecsedet Tiszántúl való földdel ígérje oda, tizenhat esztendeig való békességet sollicitál”. Majd így folytatta: „a török meg[ly] Szathmárt szállani, én nekem pedig oly instructióm lesz, hogy feladjam, viseljek gondot magamra”. Alighanem a Thökölynek szánt, területileg körvonalazatlan „tiszai hercegségről” vagy annak egy részéről szolt itt Saponara. A bujdosók i. m. 323. Saponara 1681–1682. évi szatmári kapitányságáról: *Károlyi Árpád*: Tököli a legújabb világitásban. Budapesti Szemle 1883. 79. sz. 6. – A dunántúli területek elvesztését latolgatta Szapáry Péter Batthyány Kristófhoz 1682. máj. 17-én Csunyból írt levelében: „Isten tudja mitsoda üdő következik, [...] félek rajta, hogy országunknak egy darabjának elcsúszásával is meg ne vásárollyuk az békességet. És ha megosztznak rajtunk, félek, hogy az Dunán innend való föld [ti. a Dunántúl] szabadságában ne szenvedjen. Adgva az Isten, hogy ez iránt hamis próféta legyek.” MOL Batthyány lt. P 1314 Missiles 45.909. – Thököly híve, Szenczy István már az egész Magyar Királyság esetleges átengedéséről írt urának 1682. szept. 26-án: „Bécsből is a Portára most mennek követek [...], azok itt [ti. Hatvanban] azt beszélítették, hogy békességet mennek tractálni az győzhetetlen császárhoz, és hogy csak az egész erejét s hadait a jövő tavaszra kelve a német császár ellen ne fordítsa, egészen ide engedi Magyarországot.” MOL G 2 Thököly-szabadságharc lt. Thököly Imre iratai. 1. cs. 1682. szept. 26. Szenczy „híresztelésének” minden bizonnyal az is tápot adott, hogy az aug. 11-én lezajlott bécsi konferencia szerint „inkább keleten kell engedni, mint nyugaton. A keleti területvesztéséget kedvező helyzetben könnyebben vissza lehet nyerni.” *V. Renner*: i. m. 61.

29 Az isztambuli kéretlenségről – egyúttal a béke óhajtasáról – így írt Apafi Mihály 1683. jan. 21-én Esterházy Pálnak: „bizonyos, hogy az Porta gróf Tököly uramra mediátorságot nem bízott, még-

a Burgnak a békeszerzést. Ibrahim budai pasát tüntette fel az ügy kulcsszereplőjéül, állította, hogy segítségével áthidalhatók a nehézségek. Lipót kaposi megbízottai elfogadták az ajánlatot, így Thököly a követek tudtával készülődhetett Budára.³⁰ A kuruc fővezér nem tévedett, amikor felértékelte a pasa személyét. Akkortájt ugyanazt tették a Portán, ugyanis reá bízták a magyarországi ügyek intézését.³¹ Tavasszal már Thököly és Ibrahim körül sűrűsödtek az események: közelgő találkozásuk lendületet adhatott Caprara isztambuli erőfeszítésének, de felidézhetette a háború veszedelmét is. A külső szemlélő jól érzékelte a kettőséget. A királypárti Pethő Ferenc csak ennyit írt Carlo Strassaldónak, a felső-magyarországi császári csapatok főparancsnokának: „Békére van remény.”³² Ugyanakkor Thököly főembere, Szalai Pál végveszélyt jósolt ugyancsak Strassaldóhoz intézett levelében: „A török segély már készen áll. Egy hajszáltól függ minden. A [kaposi] táborból még egy nyilatkozat fog menni ő Felségéhez ily értelemben: ha az ország kívánságának a vallásügyet és más szabadítékait illetőleg elég tétetik, ha saját törvényeihez s annyi király hitleveléhez képest kormányoztatik a nemzet, ha Tököli és a Porta kielégíttetnek: szétoszlik a sereg, máskülönben fegyver leszen a jelszó. Ezt őszintén akartam nagyméltóságodnak jelenteni. Az Isten szerelmére kérlek benneteket, uram, ne rontsátok el húzás-halasztás által az ügyet. [...] Keresztyén vagy uram, s a császár hű tanácsosa. És én mondom neked: Isten engem úgy segítjen, végveszélyben forgunk. Holott, ha derekasan hozzáláttok az alkudozáshoz, mind az ország megtartatik a királynak, mind a török rohamát elhárítjátok magatoktól. Ne vonakodjatok évenként bizonyos összeget fizetni a Portának; történt ez előbb is: olvassátok Istvánffy!”³³

Két nappal Szalai intő sorainak kelte előtt, 1682. április 28-án Thököly Imre elindult népes kíséretével Ibrahim hívására Kaposról, és Debrecen, Szolnok, Kecskemét, Németi érintésével május 8-án megérkezett a „pesti mezőbe”. A budai pasa fia és a nógrádi Mehmed, közismerten Csonka bég díszszászlóaljakkal élén fogadta. Lobogtak a sorfalat álló szpáhik apró zászlói a kopjahegyeken, csillogtak a kurucok pompás fővegének forgói, megszólaltak Pest ágyúi, dörgésüket messzire vitte a tovahömpölygő Duna. S alig halkult el szavuk, a hajóhídon átke-lő egységeket újabb díszsortűz üdvözölte, immár Budáról. Igazán fejedelmi fo-

is kérem kegyelmedet, igyekezzék a dolgokat úgy alkalmaztatni, hogy jövendőben ne okoztasunk, hogy az én fejedelemségem s kegyelmed palatinuszsága alatt veszett Magyarország szabadsága el”. MOL P 125 Esterházy lt. Pál nádor iratai. 8. cs. 1718. sz.

30 *Orel G.*: i. m. 18.; *Horváth M.*: i. m. 52–53.; *Károlyi Á.*: i. m. 6.

31 Apafi Mihály portai követe írta 1682. jún. 25-én Isztambulból: „Nagyságod az budai vezért tegye magáévá és jóakarójává, mivel minden dolog azon áll, s annak információja áll itt meg és nyom többet, [...] mert az micsoda tanácsos és jó ember, oly[an], az kire az egész dolgok reája vadnak bizattatva.” EOE XVII. 284. – Hasonló értelemben tájékoztatta a másik erdélyi diplomata, Székely László Teleki Mihályt. MOL P 1238 Teleki-gyűjtemény. 7. d. 1682. márc. 2., Konstantinápoly.

32 MOL G 12 Thököly-szabadságharc lt. Levelek. 19. cs. 1682. máj. 6., Ónod.

33 Idézi: *Szalay L.*: i. m. 225.

gadtatás volt. Thököly még aznap megkapta a pasa üzenetét: 9-én várja közös dolgaik megbeszélésére.³⁴

A tárgyalásokról szinte semmi nem szivárgott ki, mert – ahogyan az éppen Budán időző Oláh Miklós debreceni polgár feljegyezte – „igen titkosan mentek végbe”.³⁵ Csak valószínűsíthetjük a szőnyegre került kérdéseket a későbbi események és Thököly Ibrahim előtt tett, állítólagos kijelentése alapján, amely szerint akkor is hű marad a Portához, ha hívei egy szálíg labanccá lesznek is. Nyilván szóba került a felső-magyarországi vármegyék ügye, mint Thököly szuverenitása, a tervezett fejedelemség státusa, valamint az új államalakulat létrehozását célzó 1682. évi hadjárat.³⁶ Némi fogódzót nyújt Faigel Péternek, Thököly diplomatájának Du Vernay-Boucault-hoz, XIV. Lajos francia király (1643–1715) erdélyi követéhez szeptember 9-én intézett levele, amely szerint a budai pasa felajánlotta „grófunknak” az erdélyi fejedelemséget, vagy Magyarországot. „A mi véleményünk az – folytatja Faigel –, hogy mind a kettőt kérje, mint olyan dolgot, amelyet megígértek neki.”³⁷ Johann Ferdinand von Stoiber bajor rezidens is azt jelentette Bécsből Miksa Emánuel választófejedelemnek (1679–1726), hogy uralkodóváltás várható Erdélyben, de nem kizárt Thököly magyarországi királysága sem. A bécsi udvarban beszélték, hogy egy portai levél már „Magyarország királyának” titulálta a kuruc vezért. Ez új török–osztrák háborúhoz vezethet, fűzte hozzá a sokat tapasztalt bajor diplomata.³⁸

A budai látogatás – az isztambuli siker után – még kézzelfoghatóbbá tette Thököly számára az előtte álló feladatokat, és a korábbinál is biztosabb háttérrel adott a bécsi politizáláshoz. Visszatérőben Kaposra felkereste őt Saponara az olaszliszkai táborban, ahol megismételte a hét vármegyére vonatkozó igényét. Bécs újra elutasította a kérést, ezért Thököly június 24-én felmondta az 1681 novemberében kötött fegyverszüneti megállapodást.³⁹ Akkortájt már csak egymás

34 Név nélküli egykorú tudósítás Thökölynek a budai Vezérnél tett látogatásáról (1682. április–május). In: A Thököly-felkelés és kora. Szerk. Benczédi László. Bp. 1983. 277–280.; Slovenský Národný Archív Bratislava, Ústredný archív rodu Erdődy, Rodinná korešpondencia, Imrich Erdődy. Kapi Gábor Erdődy Imrének, 1682. máj. 1., Tölcsek (?); A Debreceni Diarium. III. Közlí: Dr. Csűrös Ferenc. Történelmi Tár 1910. 237–238.; *Hain G.*: i. m. 490.

35 A Debreceni Diarium i. m. 240.

36 *Das Vormals* 434–435.; *T. M. Barker*: i. m. 137–138.; *Horváth Mihály*: Magyarország történelme. VI. Pest, 1872. 118–119.; *Orel G.*: i. m. 19–20.

37 *I. Hudiță*: Répertoire des documents concernant les négociations diplomatiques entre la France et la Transylvanie au XVIIe siècle (1635–1683). Paris, 1926. 252. – Du Vernay-Boucault júniusi jelentései alapján XIV. Lajos már júl. 9-én új megbízólevelet küldött diplomatájának, amely Thökölyhez, mint az új erdélyi fejedelemhez szólt. *I. Hudiță*: Histoire des relations diplomatiques entre la France et la Transylvanie au XVIIe siècle (1635–1683). Paris, 1927. 389. – Sőt, a francia király úgy döntött nov. 26-án, hogy nem tartja tovább a kapcsolatot Apafi Mihállyal. *I. Hudiță*: Histoire i. m. 397.

38 Bayerische Hauptstaatsarchiv München, Allgemeines Staatsarchiv, Kasten schwarz (= BHSStA. AStA. Ksch.) Fasc. 249. Fol. 90., 106., 112.

39 Név nélküli egykori tudósítás i. m. 281–282.; MOL G 12 Thököly-szabadságharc lt. Levelek. 19. cs. 1682. máj. 17., Ónod.; *Szalay L.*: i. m. 226., 228.; *Orel G.*: i. m. 20.; *Hain G.*: i. m. 490–491.;

iránti gesztusokra futotta. Ennek jegyében engedélyezte Saponara – nyilván az udvar jóváhagyásával – a lőcsei evangélikus gyülekezet istentiszteletét. Május 31-én – nyolcesztendei kényszerű szünet után – Martin Adami tiszteletes szólhatott egy polgárház udvarán, az alkalmi oltár előtt összesereglett hívőkhöz. Hasonló egyházi eseményre került sor Késmárkon és másutt is Felső-Magyarországon. A derék lőcseieket oly mértékben „lekötelezte” Bécs engedékenysége, hogy Lipót József főherceg megszületése fölötti örömüknek díszlövészekkel adtak kifejezést. Bár ne tették volna: a város bástyáin durrogó ágyúk egyike felrobbant, és megölt két ünneplő polgárt.⁴⁰

A Bécs–Thököly-párbeszéd folytatásának újabb lehetőséget kínált a kuruc vezető magánéletének egyik fontos mozzanata, Zrínyi Ilonával tervezett házassága. Az 1682-ben 30 éves grófnő és a 25 esztendőes Thököly Imre őszinte szerelmi kapcsolatára már kibontakozásakor politikai árnyékot vetett a szülőknek, Zrínyi Péternek és Thököly Istvánnak, valamint Ilona első, fiatalon elhunyt férjének, I. Rákóczi Ferencnek a Wesselényi-szervezkedésben vitt szerepe. A konspirációért súlyos elégtételt vett a bécsi udvar, amikor a rendkívüli bíróság fő- és jószágvesztéssel sújtotta a mozgalom vezetőit. Ugyanakkor a házasság az uralkodó kegyének az elnyerését is jelentette volna. Mindkét mozzanat érzékelhető Thököly és Zrínyi Ilona üzenetváltásában. A gróf egyik híve, Eödönffy László útján kérte nőül Rákóczi özvegyét 1681 novemberében. Értésére adta, hogy ha feleségül megy hozzá, ő visszatér hadai élén őfelsége szolgálatára, és élete fogytáig igaz híve lesz. Most kénytelen a „török szemét bedugni”, de a jövőben – mint írja – „mi magyarok leszünk azok, akik felszabadítanánk alóla a hazát”.⁴¹ Zrínyi Ilona nem utasította el Thökölyt, de közölte, hogy gyermekeivel, Julianával és Ferencsel együtt „ő Felsége oltalma alatt lévén, az ő híre és akarata nélkül” semmit nem akar cselekedni.⁴² A következő hónapokban mindketten a politikai és a tutori akadályok elhárításán munkálkodtak. Ilona asszony 1682. január 8-án a Latorca-parti Szentmiklós kastélyban íratta meg asztalnoka, Újlaky István részére az instrukciót, amellyel közbenjáróul remélte megnyerni Szelepcsényi György esztergomi érseket az uralkodói engedély megszerzéséhez. Az utasítás hangsúlyozta: az érseknek tudomására kell hozni, hogy a házasságkötés elősegítené Thököly „hazatérését”, ahol „istenes házastársat találhatna magának”, és „akarja magát az ő Felsége hűségére kötelezni a haza megmaradásával”.⁴³ Thököly is kérte Lipót egyetértését, és Bécsbe küldte Izdenczy Mártont ügyének előmozdítása céljából, igaz, nem a legalkalmasabb pillanatban, az 1681. évi fegyverszünet felmondásakor.⁴⁴ Az uralkodó mégis remélte, hogy az elkobzott családi

Majláth Béla: A felső vármegyék rendeinek gyűlése Kassán 1683-ban. I–II. Századok 17(1883) 117–128., 243–255., itt: 117.

40 Hain G.: i. m. 490–491.

41 MOL G 8 Thököly-szabadságharc lt. Thököly családjának iratai 13. cs. 1681. nov. 4.

42 Horváth M.: Zrínyi Ilona i. m. 45.

43 Lehoczky T.: i. m. 751–753.

44 R. Várkonyi Á.: i. m. 1281.; Orel G.: i. m. 20.

javak visszaadásával és Zrínyi Ilona kezével rábírhajta Thökölyt a békére és a „megtérésre”; engedélyezte a házasságot annak ellenére, hogy tisztában volt a frigy veszélyével: ha Thököly mégsem hajt fejet, hatalmas birtokegyüttes koncentrálódik a kuruc mozgalom vezetőjének a kezén.⁴⁵

Az esküvőre június 15-én került sor Munkács várában, a szertartást Lipóczy Miklós lutheránus prédikátor végezte.⁴⁶ „A lakodalmi solemnitást – miként Tarczal város jegyzője, Babocsay Izsák írja – kevés pompával celebrálták.”⁴⁷ Az ifjú férj szolgálatára csupán néhány főembere jelent meg.⁴⁸ Az uralkodót Saponara képviselte az ünnepségen.⁴⁹

A házasságkötéssel több főúri família vagyona került Thököly kezére. A családi javakat – közöttük anyja révén a Gyulaffy- és a Rhédei-jószág Felső-Magyarországon és Máramarosban⁵⁰ – gyarapították a II. Rákóczi György erdélyi fejedelemtől annak fiára, I. Rákóczi Ferencre hagyott birtokok is: 19 vár és mezőváros, közöttük Ecsed, Kálló, Munkács, Ónod, Patak és Tokaj.⁵¹ A kérdés azonban nyitott maradt: meghódol-e Thököly Imre Lipótnak vagy sem?

A Bécs számára kedvező döntést kívánta előmozdítani Esterházy Pál egy másik házassággal. Az árván maradt Thököly Éva gyámságát viselő nádor remélte, hogy a leánnyal tervezett esküvője törekvéseinek feladására és „ő Felsége iránti köteles hűsége” készletti leendő sógorát.⁵² Esterházy kedves szóval invitálta az ország nagyjait a kismartoni várban augusztus 9-én sorra kerülő „lakodalmi öröme

45 *Orel G.*: i. m. 16.; *V. Renner*: i. m. 41–42.; Des Grafen Veterani, kaiserlichen Feldmarschalls, Feldzüge in Ungarn und den angränzenden Provinzen, vom Jahre 1683. bis 1694. Dresden, 1788. 3–4.; *Hóman Bálint–Szekfű Gyula*: Magyar történet. IV. Bp. 1935. 197–198.

46 *Grünhut Tivadar*: Debrecen és a Thököly-felkelés. Debrecen, 1932. 25.; MOL Magyar Kamara Regisztratúrája E 23 Litterae camerae Scepusiensis. sz. n.

47 *Babocsay Izsák*: Fata Tarczaliensia, azaz Tarczal Városának főbb változásai. (1670–1700.) In: Monumenta Hungarica, azaz magyar emlékezetes írárok. I. Összeszedte, kiadta: Rummy Károly György. Pest, 1817. 74.

48 *Hain G.*: i. m. 491.

49 *Bubics Zsigmond–Merényi Lajos*: Herceg Esterházy Pál nádor 1635–1713. Bp. 1895. (Magyar történeti életrajzok 27.) 206.

50 Egykorú emlékirat Thököly Imréről. Közli: Nagy Iván. Századok 1876. 660.

51 Országos Széchényi Könyvtár (= OSZK) Kézirattár Oct. Hung 1150. 8r. Birtokába került még Bénye, Borsi, Csetnek, Dobruszka, Helmec, Jászos, Makovica, Szentmiklós, Szerencs, Regéc, Sáros, Tarczal és Tállya. *Székely Jolán*: Thököly Imre udvartartása. Bp. 1912. 5–6. – A kortársak nagy jelentőséget tulajdonítottak a Thököly-mozgalom anyagi és hatalmi bázisa kiszélesedésének. Erre utal Gyöngyösi Istvánnak, a kor jeles és nemesi körökben olvasott költőjének – korábban Zrínyi Ilona ügyvéd-szervitorának – Thököly Imre és Zrínyi Ilona házasságáról (1683) írt munkája. A mű első fele bemutatja a vénuszi indíttatású egybekelést, majd azt latolgatja, hogyan mozdítja elő a kapcsolat Thököly Imrének és híveinek az ügyét. Ld. *Gyöngyösi István* összes költeményei. II. Bp. 1921. 229–291., 435.; *Háhn Adolf*: Egy kiadatlan költemény Gyöngyösi Istvántól. Egyetemes Philologiai Közlöny 8(1884) 362–364.

52 MOL G 13 Thököly-szabadságharc lt. Labanc iratok. 25. cs. 1682. júl. 17.

napjára”.⁵³ Thököly is kézhez vette a meghívót, s bár korábban sürgette a házasságkötést,⁵⁴ „ez mostani dolgok s boldogtalan időre” hivatkozva kimentette magát. Thököly az ostromlott Kassa mellől írta levelét augusztus 2-án.⁵⁵ Akkor már zajlott – török szövetségben – a hét vármegye megszerzéséért indított hadjárat.

A nagy háború (1683) előjátékához kapóra jöttek a császári-királyi őrség sorozatos határsértő portyái, amelyeket az oszmán katonai vezetés az 1664. évi béke megszegésének tekintett.⁵⁶ Saját előkészületeit nem minősítette annak, mondván: csupán Apafi Magyarország ellen készülődő hadait támogatja a fejedelem szövetségeseiként.⁵⁷ Már év elején hozzálátott a várak élelmiszer- és hadianyag-raktárainak feltöltéséhez,⁵⁸ és átadta a szeraszkeri kinevezést Ibrahim budai pasának.⁵⁹ Bethlen Miklós szerint „circiter harmincezer törököt” rendeltek a „commandója alá”, közöttük Mehmed temesvári, Oszmán egri és Mehmed váradi pasa katonaságát, valamint boszniai, ruméliai, szilisztriai és nikápolyi segélycsapatokat.⁶⁰ A szeraszker 1682. július 26-án elindult a pesti mezőről,⁶¹ hogy támogassa Thököly 12 ezer⁶² és az ugyancsak Felső-Magyarországra rendelt Apafi fejedelem 8000 fegyveresét.⁶³

53 MOL Batthyány lt. P 1314 Missiles 12.757.; Esterházy Pál nádor néhány levele Győr vármegyéhez 1682-ből. Közli: Ráth Károly. Új Magyar Múzeum 8(1858) 236–237.; Frankfurter Meßrelationen 1683. HAB Wolfenbüttel Gv 74 (2) 96.

54 Szelepcsényi György esztergomi érsek legalábbis így tudta. MOL G 12 Thököly-szabadságharc lt. Levelek. 20. cs. 1682. júl. 12.

55 MOL Esterházy lt. P 125 Pál nádor iratai. 3. cs. 665/4116. sz.

56 A kortárs Cserei Mihály írta, hogy „a német császár részről is szolgáltaték egy kis alkalmatosság a török insurrectiójára. Mert Böszörményben, Kállóban, Füleken híres vitézekből álló nagy praesidium lévén, noha a békesség még durál vala, meg is vala parancsolva a német császártól, hogy okot ne adjanak a törököknek a g[al]rázdára; de avval nem gondolván, gyakran Váradig, sőt éppen Budáig is nagy excursiókat tettenek, és feles törököket levágván, a török hódoltság alatt való falukot is égetik s felpraedálják vala. Erről szüntelen megyen vala panasz a portára, s mégpenig nem úgy, mint a dolog történt, hanem hazugsággal toldják vala, hogy inkább a törököt felingerelnék a német ellen.” *Cserei Mihály: Erdély históriája (1661–1711)*. Sajtó alá rend., a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Bánkúti Imre. Bp. 1983. 161.

57 *Horváth M.: Magyarország i. m.* 132.

58 Türkische Urkunden den Krieg des Jahres 1683 betreffend nach den Aufzeichnungen des Marc’ Antonio Mamucha della Torre. Hrsg. Victor Renner. Wien, 1888. 14.; MOL Batthyány lt. P 1314 Missiles 39.113. Radostics Ferenc Batthyány Kristófnak, 1682. máj. 31., Győr.

59 MOL P 1238 Teleki-gyűjtemény. 7. d. Székely László Teleki Mihálynak. 1682. febr. 8., Konstantinápoly. – Apafi Mihály a kinevezésről szóló hivatalos tájékoztatást júl. 15-én vette kézhez Gyulafehérvárott. TMTE Áll. Okm. VII. 603–604.

60 *Bethlen Miklós* önéletírása. I. Előszó: Tolnai Gábor. Sajtó alá rend. és a jegyzeteket írta: V. Windisch Éva. Bp. 1955. (Magyar századok) 319–320.; *Dr. Karácson Imre: A török sereg átvonulása Magyarországon 1683-ban. Hadtörténelmi Közlemények 9(1896) 328.*; TMTE Áll. Okm. VI. 226–227., 229.; EOE XVII. 358., 360.

61 *Vojtech Kopčan: A török Porta Thököly-politikája.* In: *A Thököly-felkelés i. m.* 124.

62 Österreichisches Staatsarchiv Wien (= ÖStA), Kriegsarchiv, Alte Feldakten Kart. 187. Specification der Tökölischen Reiteri. Terebes, Juli 1682.

63 *Trócsányi Zs.: i. m.* 272.; *A bécsi nunciusok jelentései Magyarországról 1666–1683. Összegyűjt., a bevezető tanulmányt és a magyarázatokot írta: Vanyó Tihamér Aladár. Pannonhalma, 1935. 92. Okmánytár 151. sz.*

A mintegy 50 ezer főre tehető török–kuruc–erdélyi had felvonulására sebtében hozott intézkedésekkel válaszolt a bécsi Haditanács: Lipót július 9-én elrendelte, hogy az 1671-es redukció ellensúlyozásaképpen fogadjanak fel lovas és gyalogos alakulatokat a végvárakba.⁶⁴ Egész nyáron és ősszel folyt a toborzás, Esterházy Pálnak 100 ezer forintot utalt ki erre a célra a Kamara.⁶⁵ A császári ezredek Badeni Hermann, Aeneas Silvius Caprara, Rudolf Rabatta és Pálffy Károly János tábornok, a magyar mezei katonaságot a nádor vezetésével – összesen mintegy 42 ezer embert – Győrtől a Szigetközön, a Csallóközön és a Vágon át a bányavárosokig húzódó félkörív mentén állították fel.⁶⁶ Látszott, hogy inkább Alsó-Magyarországot és a császárváros előterét oltalmazzák, így Ibrahim pasa és Thököly felső-magyarországi terveit aligha fogják keresztelni.

A kurucok első célpontja az északkeleti vármegyék katonai és közigazgatási központja, Kassa volt. A város megszerzésétől remélték a Felső-Tiszától a Vágig terjedő országrész birtoklását, miként az erdélyi fejedelmek is az évszázad első felében. A korábbi példákon okulva a császári hadvezetés 1673-ban elrendelte a várostól különálló, de közelsége miatt azt mégis védő, egyszersmind uraló Citadella építését.⁶⁷ Az erősség Sebastien le Prêtre de Vauban rendszere szerint épült: szabályos ötszög alaprajzú, sarkain oldalvédelemre szánt erős bástyákkal, előttük vizesárokkal.⁶⁸ Az építkezés szemtanúja volt Szirmay András, Thököly egykori iskolatársa, aki három évig hivatalnokoskodott Kassán, az országbírói ítélmester kancelláriáján. Tudta, hogy a védelmi rendszer nyugati vizesárkának kimélyítését nem fejezték be, a sekély, övig érő víz könnyűszerrel átgázolható. Útmutatása alapján hajtotta végre Semsey Pál 1200 gyalogosa és 250 lovasa július 21-ére virradóan a váratlan akciót. Kilőtték helyükről a strázsákat, megmásták a falat, és levágták vagy foglyul ejtették az álmából felzavart őrség java

64 *Takáts Sándor*: Kísérletek a magyar haderő feloszlására 1671–1702. III. Századok 38(1904) 220.

65 A nádor így biztatta jún. 28-án Batthyány Kristófot, a Kanizsával szembeni végházak főkapitányát: „Kegyelmed [...] bizvást megparancsolhattya maga végházaiban az kapitányoknak, hogy ki-ki fogadjon annyi fegyverfogható embert, hogy az előbbeni vitézek száma compleáltassék.” Szept. 5-én ismét ráírt: „mennél több vitézülő rendnek teheti szerét kegyelmed, tegye. Az szabad legények senkitül mástul ne várják hórul-hóra való fizetéseket, hanem éntőlem, készen lévén már az pénz kezem között.” Az eredmény nem maradt el: a főkapitányságban hamarosan 892 lovassal és 1167 gyalogossal megemelt létszámú őrség, összesen 3059 ember látta el a védelmi feladatokat. MOL Batthyány lt. P 1314 Missiles 12.775., 12.761., ld. még: 12.758., 14.031.; Frankfurter Meßrelationen 1683. HAB Wolfenbüttel Gv 74 (2) 14.; *Takáts S.*: i. m. 222–223.

66 A bécsi nunciusok i. m. 92–93. Okmánytár 152–153. sz.; *Gróf László*: Marsigli gróf élete. Cartographica Hungarica 1992. 2. sz. 20.; BHStA München, AStA. Ksch. 249. Fol. 108.; MOL P 1760 Balassa lt. Balassa Ádám. Balassa Gábor Balassa Ádámnak, 1682. aug. 22., Letava.; Frankfurter Meßrelationen 1683. HAB Wolfenbüttel Gv 74 (2) 23.; *Takáts S.*: i. m. 221.

67 Egykorú jelentés a kassai citadella megvételéről, 1682. Közli: Thaly Kálmán. Századok 6(1872) 417.

68 Leírását *Szirmay András* hagyta ránk: *Accurata Descriptio Citadellae Cassoviensis suo ducta Auspiciis autem Emerici Tököli interceptae. Anno C. M. DCLXXXII. 1682.* In: *Scriptores rerum Hungaricarum minores. I.* Ed. Martinus Georgius Kovachich. Budaë, 1798. 306–314.

részét, 250 németből alig nyolcvan menekülhetett át a városba.⁶⁹ „Félóra alatt, Istennek nagy csudájából által estünk rajta – írta lelkesen az események egyik résztvevője – s elnyertük a kilenc esztendőül fogvást épített erős citadelláját” a németnek. A hír hallatán, a közeli Szilvás-Újfaluban éppen reggelizéshez készülődő Thököly Imre otthagya a terített asztalt, és Kassához sietett, „hogy jó rendbe vehesse a dolgokat”.⁷⁰ Tüzéreivel megfordította a Citadella ágyúit, és lövetni kezdte a várost.⁷¹ Azután megüzente a védőknek, hogy ha nem adják meg magukat, akkor „megegyezvén a pogánnyal, minden grácia nélkül azoknak kezekben másoknak példájára ejti őket”.⁷² Szavai – amelyek nem először idézték fel büntetésül a törököt⁷³ – ezúttal sem bizonyultak üres fenyegetésnek: Ibrahim pasa már Kassa közelében járt.

A „felső-magyarországi dolgok rendbe hozása végett” felvonuló⁷⁴ budai vezér augusztus 7-én megadásra kényszerítette Ónod őrségét, felgyújtatta a várat,⁷⁵ és 11-én csatlakozott 20 ezer emberével a Kassát körülzáró kurucokhoz. A mint-

69 Egykorú jelentés i. m. 417–419.; *Szalay L.*: i. m. 228–229.; A Debreceni Diarium i. m. 251.; EOE XVII. 305.; TMTE Áll. Okm. VI. 253. – A bravúros akció részleteit megörökítették az egykorú források. A kassai jezsuiták „grammaticai” osztályában tanuló 13 esztendő Károlyi Sándor – később II. Rákóczi Ferenc generálisa – így emlékezett vissza önéletrírásában: „in mense Julio egy éjjel citadellának neki rohanván az kurucság, meghágtá és megvötte, benne lévő németeket levágván; az commendánsok, Kruk nevű, az városra beszaladván, az városi commendánstul megfogattatott”. *Gróf Károlyi Sándor* önéletrírása és naplójegyzetei. I. Kiadta: Szalay László. Pest, 1865. 8–9. Egy ismeretlen szerző arról írt, hogy Thököly emberei a császáriak segítségére érkező „Joscowisch”-i hajdúknak mondták magukat, mire a németek engedték őket felmászni a létrákon. *Das Vormals* 436.

70 Egykorú jelentés i. m. 419.

71 Tállyai Zsigmond, a helyszínen járt debreceni polgár szerint Nagyságos Mátyás tüzérhadnagy egyenesen a nagytemplomot lövette, hogy megadásra kényszerítse a városbelieket. Azt üzente a székesegyház megkíméléseért esedező bírónak, hogy „Ha meg nem adják [a várost], tőből is kilüveti [a templomot].” A Debreceni Diarium i. m. 251.

72 Egykorú jelentés i. m. 419.

73 Négy nappal később, júl. 26-án kelt manifesztumában más hangnemben szólt a török szövetségéről: „hazám szeretetibül tisztem szerént is illett fölserkennem, látván nemzetemnek minden vigasztalásbul kifogyott, eget s földet kerestető reménytelenségre való jutását, török segítségével melyett [ti. mellett] fegyverhez [kellett] nyúlnom, Isten után az által remélvén akármely úton jobb s hamarébb való boldogulását, vévén ezaránt más nemzettül többször is ily példát, kik ilyen állapotban idegenekhez folyamodtak s boldogultak.” A lomnici Berzeviczy-levéltárból. Közli: Berzeviczy Egyed. *Történelmi Tár* 1899. 376.

74 TMTE Áll. Okm. VI. 268. – A nagy hadi készülétről így számolt be Koháry István füleki kapitány 1682. júl. 18-án Zichy Istvánnak: „Szolnokhoz nagy öreg álgúkat s feles munitiót, puska-por, golyóbst vonyítanak fel hajókon az Tiszán. Az váradi pasát, jenei s gyulai törökök várják oda is. Gróf Tököly Terebeshez gyúlt hadaival, Szerencs felé halom ígvekeznék. Az budai vezérhez Feugel Pétert küldötte követségben, az erdéli fejedelem pedig Gyulafi Laszlot, kik által várják az vezér parancsolatját. Mind ezeknek adgya Isten részünkrül jó végét.” MOL P 707 Zichy lt. 84. cs. 15.371. sz.

75 *Szalay L.*: i. m. 229.; BHStA München, AStA. Ksch. 249. Fol. 146., 148.; MOL G 12 Thököly-szabadságharc lt. Levelek. 20. cs. 1682. júl. 26., aug. 10., 11.; MOL P 707 Zichy lt. 84. cs. 15.277. sz.; *V. Kopčan*: i. m. 124.

egy 30 ezer főnyi had háborítatlanul látott az ostromhoz, hiszen a legközelebbi számottevő császári katonaság a bányavárosoknál állt Strassaldo vezetésével.⁷⁶ A török sereg igazán kitett magáért: „keményen munkálkodván két nap két éjjel annyira hozta az sáncot, hogy három helyen az város árka szélyire rendiben verte fel zászlait, s oly szüntelenül lőtt, hogy sem az bástyákon, sem az kőfalakon nem lehetett az belsőknek járni”.⁷⁷ Amikor az ellenség már a külső védművekre is feljutott, a polgárok traktálni kezdtek Thökölyvel, majd lefegyverezték az őrséget, és 14-én a város átadására kényszerítették a parancsnokot, Lamb alezredest.⁷⁸ Thököly másnap ünnepélyesen bevonult Felső-Magyarország legjelentősebb kulcsos városába.⁷⁹

A török–kuruc csapatok azután a bányavárosokat védő Fülek ellen fordultak, miközben fenyegető hadmozdulatokat tettek Szendrő és Szádvár irányában.⁸⁰ Az események hatására Eperjes csatlakozott a kurucokhoz, Lőcsét kiűrtették a császáriak,⁸¹ és prédául hagyták az előrenyomuló ellenségnek. Mind nagyobb lett a riadalom Bécsben és a Magyar Királyságban, a Haditanácsban Lamb felelősségre vonásáról beszéltek,⁸² Esterházy Pál feliratot szerkesztett az uralkodónak az ország védelméről. A nádor megállapította, hogy a török beavatkozás a nyílt háború kezdetét jelenti. Thököly megsegítésének hangoztatása csupán ürügy, hogy a Magyar Királyság területére lépjen és leplezze a békeszegést. Önöd elfoglalása – Thököly tudomása és részvétele nélkül – azt igazolja, hogy „a maga ügyében fáradozik és Magyarországot a maga számára akarja meghódítani”. A nádor konkrét, a nemzetközi lehetőségekkel is számoló katonai javaslatot terjesztett elő. Mivel a török haderő számottevő része Felső-Magyarországon tartózkodik, Esztergom ostromával megghiúsíthatnák az ellenség szándékát. A diverzió gondolatát katonai és politikai tényezőkkel indokolta: a vár megtámadásával kicsalogatnák a törököt a Felföldről, elvonnák a kuruc had mellől, egyúttal áttennék a háborút az ellenség földjére. Az erősség megszerzése további következményekkel járna: elcserélhetnék Kassáért, és lehetőséget teremthetnének Buda visszavételéhez. A magyar királyok egykori székhelyének az ostroma segítségnyújtásra ösztönöznék a „nyugati fejedelmeket” és a pápát. Sőt, III. (Sobieski) János lengyel királyt (1674–1696) is, aki beüthetne Podóliába, továbbá a moszkvai cárt, aki leköthetné a krími tatárokat, és a perzsa uralkodót, aki magára vonhatná az ázsiai török erőket. A keresztény fejedelmek megnyerése érdekében attól sem szabad visszariadnia Lipótnak, hogy némelyiknek enged-

76 Szalay L.: i. m. 230.

77 Gróf Károlyi S.: i. m. 9–10.

78 Hain G.: i. m. 492. BHStA München, AStA. Ksch. 249. Fol. 152.; Frankfurter Meßrelationen 1683. HAB Wolfenbüttel Gv 74 (2) 76.

79 Hain G.: i. m. 492.

80 MOL Esterházy lt. P 125 Pál nádor iratai. 16. cs. 4064–4065. sz.; MOL P 707 Zichy lt. 84. cs. 19.132. sz.

81 Hain G.: i. m. 491–493.

82 Az alezredest később bebörtönözték Bécsben. Frankfurter Meßrelationen 1683. HAB Wolfenbüttel Gv 74 (2) 14–15.

ményt tegyen. S inkább nekik, mint a töröknek, „[a]ki nem kevesebbre, mint az egész kereszténységnek a kiirtására törekszik”. Esterházy ezzel a bécsi politika ez idő tájt legkényesebb pontját érintette, azt az alapelvet, hogy inkább Magyarországon kell engedni az oszmánoknak, mintsem a franciáknak a Rajnánál.

A nádor augusztus 25-én keletzte emlékiratát. Aznap tájékoztatták, hogy Kassa után Eperjes és Lőcse is az ellenség kezére jutott, sőt már Szendrőt és Füleket vívja. Ha az utóbbi elesik, a bányavárosokat a Vágig terjedő területtel együtt elveszítik. Azonnal tollat ragadott, és drámai hangon folytatta: „semmi halogatás, hanem minél előbb [...] fogjunk fegyvert, s menjünk az ellenség ellen, mert ha Esztergomot meg nem rohanjuk – jó dolog –, ha rövid idő múlva az ellenséget Bécs körül nem látjuk.” Esterházy Pál olyan súlyosnak ítélte a helyzetet, hogy feledte az uralkodót megillető kötelező tiszteletet – ami a néhány hónapja Bécsben nyakába akasztott Aranygyapjas Rendért⁸³ hatványozottan megillette volna –, és Lipótot tette felelőssé a történetekért: „én gyakran mondtam, az Istenre kértem, hogy készüljünk, ne higgyünk az ellenségnek, növeljük a belföldi sereget, szaporítsuk a véghadakat és fizessük őket, az ellenséget jó eleve előzzük meg, mert különben elveszünk, de a mai napig mit sem tudtam kieszközölni, [...] Sapponara kalmárkodása az én jogos kérelmeimet késleltette, és Fölsegedet belevezette azon tömkelegbe, melyben jelenleg is vagyunk.” Bécs indokolatlan és naiv reménykedése a békében, íme, Füle alá vitte az ellenséget.⁸⁴

Az ostromlók füleki táborából még hiányzott a hadjárat harmadik résztvevője, Apafi Mihály erdélyi fejedelem. Pedig a Nagyúr már kora tavasszal közölte vele: csatlakoznia kell a Buda alatt seregszemléző Ibrahim pasához.⁸⁵ Az erdélyiek húzták-halasztották a dolgot, országgyűlésen tárgyalták az ügyet⁸⁶ – pedig a szultán „biztatásul” megígérte, hogy hozzájárul az ifjú Mihály herceg fejedelemmé választásához⁸⁷ –, sőt Apafi a csapatok késleltetését is megkísérelte, amikor reájuk írt: „jól vigyázzanak, hogy az vitézlő rendnek és marhájaknak ereje az sietés miatt ne enerválódjék, hanem szép lassan haladjanak”.⁸⁸ Így történt, hogy az erdélyiek csak augusztus 5-én kerekedtek fel Szamosújvár mellől.⁸⁹ „Tavaly mű valánk a fők, de most farkak vagyunk”⁹⁰ – kesergett Bethlen Miklós –, emlékezve, hogy 1681-ben a fejedelem viselte a hadjárat főparancsnoki tisztét, de most

83 Az Esterházyak családi naplója. Közli: Szilágyi Sándor. Történelmi Tár 1888. 219.

84 Gróf Esterházy Pál nádor 1682. augusztus 25-én kelt előterjesztvénye I. Lipót királyhoz az ország megvédése érdekében. Közli: Zsuppanek István. Győri Történelmi és Régészeti Füzetek 2(1863) 338–346.; A bécsi nunciusok i. m. Okmánytár 151. sz.

85 Türkische Urkunden i. m. 15., 44.

86 A fogarasi országgyűlés, ahol felolvasták IV. Mehmed szultán hadba hívó fermánját, ápr. 27–máj. 2. között zajlott le. *Szaniszló Zsigmond* napló. (1682–1711.) I. Közli: Torma Károly. Történelmi Tár 1889. 231.

87 I. m. 234.; EOE XVII. 338.

88 EOE XVII. 289–290. Aznap – jún. 23-án – közölte Ibrahim pasával, hogy csak júl. 25-én indul a sereggel a lovasok elhúzódo gyülekezése és a portai adó esedékes összegyűjtése miatt. TMTE Áll. Okm. VI. 247.

89 *Szaniszló Zs.*: i. m. 234.; EOE XVII. 228.

90 *Bethlen M.*: i. m. I. 319.

elvették tőle és a budai pasának adták. Ennek a „nem akarom vonulásnak”⁹¹ egyik mozzanatában azután felsejlett a még nagyobb rossz. A Debrecen–Szoboszló–Szolnok útvonalon haladó Apafi augusztus 30-án, Hatvan tájékán megbizonyosodott korábbi gyanújáról: Isztambul önálló jogkörrel ruházta fel Thököly Imrét. A táborban tisztelgő két csausz és hatvanfőnyi kísérete ugyanis fejedelmi jelvényekkel igyekezett Fülek alá. Menekült volna a megaláztatás elől: futárt küldött Ibrahimhoz, hogy engedélyt kérjen a hazatérésre. Természetesen nem kapta meg.⁹² Fülekig kellett vonulnia, ahol megérkezésekor, szeptember 2-án⁹³ már javában folyt az ostrom.

A várat Koháry István védte egyes adatok szerint 3000,⁹⁴ mások szerint 4000⁹⁵ német és magyar fegyveressel, a mintegy 30 ezer embert számláló török–kuruc–erdélyi had ellen.⁹⁶ Thököly először megadásra felszólító levelekkel „bombázta” a védőket, de a várkapitány felbontatlanul elégette, vagy felküldte azokat a Haditanácsnak Bécsbe.⁹⁷ Augusztus 25-én a valóságos ostrom is elkezdődött.⁹⁸ Az ágyútűztől csakhamar lángba borult a város, leégett három templom és a ferences kolostor.⁹⁹ Szeptember 3-án a janicsárok rohammal birtokba vették az üszkös romokat, másnap felszólították a várba zárkózott védőket az erősség átadására.¹⁰⁰ Koháry hallani sem akart róla. Folytatódott az ostrom: tüzéségi támadások és gyalogsági rohamok követték egymást, számottevő török

91 Apafi Mihály számos okot keresett és talált a késlekedésre. Ezt tükrözi Ibrahim pasának a fejedelemhez aug. 18-án, Kassán keltezett levele: „én mostanában több ízben írtam hozzád, hogy készülj fel, jöjj minél előbb Pest alá; és te hol egyet, hol mást vetvén okul, máig is jössz, s mind-egyeddig nem értél a császári táborba. Illik-e a dolgot így, félvállrul venni s halogatni? [...] Ha egyszer parancsolatot van a fényes portáról, hogy hadba menj, miért keresel oly ürügyeket a késedelmezésre? Most tehát se órát, se napot ne várj hanem ugyancsak jöjj, s a császári táborral minél előbb egyesülj.” TMTE Áll. Okm. VI. 268.

92 *Bethlen M.*: i. m. I. 320.; EOE XVII. 50–51., 338–339.; *Zs. Mikó János* naplójegyzetei. Közli: Torma Károly. Kolozsvárt, 1863. 9–10.; *Szádeczky Béla*: Erdély visszacsatolásának története a bécsi hadjáratról a gubernium kezdetéig. I. Erdélyi Múzeum 18(1901) 427.

93 EOE XVII. 339.; *Zs. Mikó J.*: i. m. 10.

94 MOL G 12 Thököly-szabadságharc lt. Levelek. 20. cs. 1682. júl. 31.

95 EOE XVII. 358.; *Trócsányi Zs.*: i. m. 273. Egy 1681. évi összeírás szerint Füleken 850 fő állomásozott. MOL Esterházy lt. P 125 Pál nádor iratai 688. cs. 9745. sz. Az 1682-ben összpontosított 3000–4000 ember egy részét feltehetően a vár mellett, a településen helyezték el. (Az 1681-es levéltári adatot köszönöm Pálffy Gézának.)

96 *Pálmány Béla*: Végvárak Nógrád vármegyében a török kiűzése és az újratelepítés korszakában (1663–1703). In: A Nógrád megyei Múzeumok Évkönyve. XII. Szerk. Szvircek Ferenc. Salgótarján, 1986. 47. Széchenyi György kalocsai érsek szept. 17-én Batthyány Kristófnak írt levelében 32–34 ezer főről: 17–18 ezer törökről, 10 ezer kurucról és 5000–6000 erdélyiről tudósított. MOL Batthyány lt. P 1314 Missiles 46.271. Koháry Farkas 42 ezres ostromló seregről hallott: 25 ezer törökről, 12 ezer kurucról és 5000 erdélyi katonáról. MOL Esterházy lt. P 125 Pál nádor iratai. 12. cs. 2815. sz. Koháry Farkas Esterházy Pálnak, 1682. szept. 27., Csábrád.

97 MOL G 12 Thököly-szabadságharc lt. Levelek. 20. cs. 128., 135. fol.; Koháry István levelei Esterházy Pál nádorhoz 1670–1682. II. Közli: Dr. Merényi Lajos. Történelmi Tár 1903. 252.

98 MOL G 12 Thököly-szabadságharc lt. Levelek. 20. cs. 195. fol.

99 EOE XVII. 358–359.

100 *Zs. Mikó J.*: i. m. 10–11.; TMTE Áll. Okm. VI. 282–283.

veszteséggel. Szeptember 7-én az erdélyiektől is segítséget kért a budai vezér – 500 sáncmunkást, 2000 gyalogost és 12 löveghez lőport meg golyót¹⁰¹ –, hogy dűlőre vigye a dolgot. A védők helytállása elismerést aratott Bécsben és Kismartonban a nádornál: „Nyavalyás Koháry uram [...] erősen viseli magát Fülekben – írta Esterházy szeptember 8-án Batthyány Kristófnak –, az városát megvették ugyan, de az várat még erősen tartják, veszett már három ezerig való ellenség alatta, amint az híre vagyon.”¹⁰² Segítséget mégsem kaptak a védők, noha Lipót utasította Caprara tábornokot a vár felmentésére.¹⁰³ A nádor is készülődött: csapatokat gyűjtetett Veszprém és Vázsony környékén,¹⁰⁴ de mindannyian elkéstek. A kortárs Gyöngyösi István szerint „az gonosz meghasonlásnak veszedelmes férgé”¹⁰⁵ esett a védők közé, megtagadták az engedelmességet, letartóztatták Koháryt, majd szeptember 9-én szabad elvonulásra „felígérték a várat” Thökölynek.¹⁰⁶ Másnap aláírták a kapitulációs okmányt, Koháry kivételével. A váradi pasa felindulásában a fejét akarta vetetni, de környezete tanácsára inkább átadta a kurucoknak.¹⁰⁷ Fegyveresen: „egy szép karabéllyal a nyakában és egy pár pisztollyal hátul az övében”, a budai vicepasa és a kuruc fővezér kíséretében hagyta el a várat.¹⁰⁸ Thököly meg akarta őt nyerni a másik ügynek, de Koháry visszautasította az ajánlatot, mert – mint mondta – ő „életre-halálra” fogadott hűséget a királynak. Szóváltásuk végén – állítólag – „törökkel béltett pártos pribéknek” nevezte a kurucok vezérét, mire az Regéc várába záratta,¹⁰⁹ és meghagyta Szirmay Miklós kapitánynak, hogy „ez hazának nevezetes és mások felett való metélyét [...] mennél keményebben [...] tartsa”.¹¹⁰

Thököly azután Ibrahim pasával is összekülönbözött, mert a fővezér elrendelte Fülek lerombolását. Megállapodásuk értelmében az elfoglalt erősséget át kellett volna adni a kurucoknak, de Ibrahim úgy döntött, hogyha nem helyezhet

101 EOE XVII. 339., 364–365.

102 MOL Batthyány lt. P 1314 Missiles 12.762.

103 TMTE Áll. Okm. VI. 278–279.

104 MOL Magyar Kamara Regisztratórája, E 41 Litterae ad cameram exaratae 1682. 301. sz. 1682. szept. 17.

105 *Gyöngyösi István* összes költeményei. III. Bp. 1935. 12.

106 *Hornyik János*: Kecskemét város története, oklevéltárral. III. Kecskemét, 1862. 47–48.; *Zs. Mikó J.*: i. m. 11–12.; *A losonci Gyürky István családi naplója*. Közli: Csoma József. *Történelmi Tár* 1903. 451.; *Tröcsányi Zs.*: i. m. 274.; EOE XVII. 367.; BHStA München, AStA. Ksch. 249. Fol. 184.; Frankfurter MeBrelationen 1683. HAB Wolfenbüttel Gv 74 (2) 25–26.

107 *Hornyik J.*: i. m. 48.

108 EOE XVII. 367.

109 EOE XVII. 369.; *Szalay L.*: i. m. 231.; *Hornyik J.*: i. m. 48.; *Thaly Kálmán*: Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez. I. (Adalékok). Pest, 1872. 178–179.; Késmárki Thököly Imre naplói, leveleskönyvei és egyéb emlékezetes írásai. II. Közli: Thaly Kálmán. Bp. 1873. (Monumenta Hungariae Historica. Scriptorum XXIV.) 21–22.

110 MOL Szirmay lt. P 1844 Missiles. 1683. szept. 12., Fülek. Gyöngyösi István viszont később költőhöz illő emelkedettséggel szólt Koháry hűségéről: „Valóban ritka madár is vala az akkori esztendőök zavarában az Nagyságod maculátlan hűségének tiszta kristálya s feír rózsája.” *Gyöngyösi I.*: i. m. III. 9.

bele török őrseget, akkor a „magyar se lakja”. (Mint Ónod esetében.) Thököly hiába tiltakozott: a szeraszker kirendelte az erdélyieket a városfal ledöntésére, saját embereivel pedig leromboltatta a várfalat, a nagy bástyát és a „felső palotát”. S hogy tökéletes legyen a pusztítás, behordatta a külső erődítések paliszádjait a romos bástyákba és tornyokba, meggyújtatta a tömérdek faanyagot, mire „olyan rettenetes tűz támadt, mint egykor Trójában”.¹¹¹ A kurucok nem vettek részt a barbár munkában, helyette a korponai labanc magyarokra törtek és elhajtották állataikat. A portyázókhoz csatlakoztak Koháry István Thököly hűségére tért katonái is.¹¹²

A kuruc fővezér szeptember 12-én hintóba ült, és áthajtott Apafi táborába. Tisztelgő látogatásnak szánta, de a 300 lovasból, 100 muskétásból és 100 dragonyosból álló kíséret, Thökölynek és szűkebb környezetének pompája¹¹³ jelezte, hogy utolsó alkalommal találkozott a fővezér ebben a minőségben az erdélyi fejedelemmel. Tábornszerte tudták már, hogy nem várat magára sokáig az Apafival régóta rivalizáló, önálló utakat kereső, a török előtt Apafinál „kétannyi becsülettel és hitellel” bíró¹¹⁴ legfőbb kuruc uralkodói kinevezése. IV. Mehmed megbízottja, Ibrahim pasa 16-án egybehívta a felső-magyarországi és az erdélyi rendeket, s jelenlétükben átadta Thökölynek a töröktől adományozni szokott uralkodói jelvényeket: az ékkövekkel, arany- és ezüsfonállal díszített főveget, a kaftánt, a pálcát és a kardot, valamint a Magyarország királya és Késmárk örökös grófja címről tanúskodó szultáni okiratot.¹¹⁵ Az immár négy részre szakított ország új vazallus tartományának ura elhárította magától a királyi címet, mert – mint mondta – messzebbre tekintő vágyai nincsenek, és csak Felső-Magyar-

111 *Trócsányi Zs.*: i. m. 274.; *Zs. Mikó J.*: i. m. 12.; *Bethlen M.*: i. m. I. 320.; EOE XVII. 369–370., 372–374.; MOL Esterházy lt. P 125 Pál nádor iratai. 9. cs. 2047. sz.

112 MOL Esterházy lt. P 125 Pál nádor iratai. 9. cs. 2047. sz.; MOL P 1238 Teleki-gyűjtemény. 7. d. 1682. szept. 20.

113 EOE XVII. 370.; *Zs. Mikó J.*: i. m. 12.; MOL P 1238 Teleki-gyűjtemény. 7. d. 1682. szept. 12., Füleki tábor.

114 *Bethlen M.*: i. m. I. 319.

115 Egy késmárki nemes naplója (1682. és 1683.) In: Történeti emlékek a magyar nép községi és magánéletéből. II. Kiadják: Lugossy József–Szabó Károly–Szilágyi István–Szilágyi Sándor. Pest, 1860. 26–27.; *V. Renner*: i. m. 58. – Hasonló beiktatási jelvényeket kapott Bethlen Gábor és I. Apafi Mihály, sőt a 17. század elejéig a moldvai vajda is. Török–magyar oklevéltár 1533–1789. (= TMO) Szerk. Thallóczy Lajos–Krcsmárik János–Szekfű Gyula. Bp. 1914. 200.; I. és II. Apafi Mihály erdélyi fejedelmek naplója az 1632–1694. évekről. I. Közli: Tóth Ernő. Erdélyi Múzeum 17(1900) 84.; I. Apafi Mihály naplója (1632–1689.) Ism. ifj. Biás István. Marosvásárhely, 1900. 8–9.; A pálóci Horvát család naplója 1622–1790. Közli, előszóval ellátta: Szopori Nagy Imre. In: Magyar történelmi évkönyvek és naplók a XVI–XVIII. századokból. Bp. 1881. (Monumenta Hungariae Historica. Scriptores XXXI.) 236–237. A moldvai vajda installációját és hatalmi jelvényeit részletesen leírja *Dimitrie Cantemir*: Moldva leírása. Bukarest, 1973. 88–103. – Bécsben is jelentőséget tulajdonítottak a Thököly fejedelemségét jelképező tárgyaknak. *Giambattista Vico*: De rebus gestis Antonii Caraphaei IV. (Nápoly, 1716.) c. munkájában megemlítette, hogy Munkács 1687. évi átadásakor Caraffa tábornok kérte Zrínyi Ilonától férje fejedelmi jelvényeit és a szultáni okiratot. *Jászay Magda*: A kereszténység védőbástyája olasz szemmel. Olasz kortárs írók a XV–XVIII. századi Magyarországról. Bp. 1996. 290.

ország fejedelmének nevezte magát.¹¹⁶ (Ez nem változtat a tényen, mely szerint Thököly athnaméja lényegesen kedvezőtlenebb feltételeket tartalmazott Wesselényi Ferenc nádor, Nádasdy Ferenc országbíró, Zrínyi Péter horvát bán, valamint I. Apafi Mihály behódolási tervezeténél, az 1666. augusztus 27-én megfogalmazott murányi „Instructionál”.¹¹⁷) A ceremónia után a kuruc táborig vonult a fején csillogó süveggel, de – miként a szemtanú Miles Mátyás megjegyezte – az „messze nem volt olyan, mint Szent István király igazi magyar koronája”.¹¹⁸ Apafit – bár felkészült lelkileg – mélyen érintették az események: emberileg, mert megalázták, politikailag, mert alárendelték Erdélyt az új fejedelemség érdekeinek.

Thököly territóriumra hét várral, illetve fallal kerített várossal bővült Kassa és Fülek elestének időszakában: Az egyelőre hasznavehetetlen Ónodot és Füleket nem számítva – időrendben – Eperjes, Gács, Losonc, Divény, Kékkő, Lőcse és Tokaj került a kurucok kezére.¹¹⁹ A létszámban és önbizalomban gyarapodó sereg – a török had és az erdélyiek távozása után – a bányavárosok „megvívására” indult. Géczi Zsigmond, Thököly főembere már szeptember 1-jén felszólította Besztercebányát a megadásra, három héttel később – miután Strassaldo visszavonult – Körmöcbányával együtt hódoltatta.¹²⁰ Azután törökkel–tatárral vegyes magyar csapatok érkeztek: Selmecebányát 60 ezer tallerra sarcolták, Bélabányát felégették. „Itt csak pusztulást és nagy rémülést hallani” – tudósította a nádort Koháry Farkas szeptember 27-én Csábrágból –, „kuruc színe alatt a sok tolvaj majd minden passust és utat elfogott [ti. elállt, elfoglalt], templomokat felferik, képeket, oltárokat vagdalják”.¹²¹ Thököly szerencsére gyorsan rendet teremtett, a következő hónapban már pénzt veretett „Pro Deo et Patria” körirattal.

A bányavárosok meghódolása után, szeptember végén és október első felében sorra kaput nyitottak a Garam előterében és a folyó mentén posztoló várak: Végles, Korpona, Bozsok, Zólyom, Szentbenedek és Szitnya.¹²² A kuruc előőrsök szeptember 28-án már a Vág mentén csatáztak a nádor semptei táborából

116 *I. Hudiqā*: Répertoire i. m. 253.

117 A két okirat elemzését ld. *János Varga J.*: Varianten der türkischen Orientierung in Ungarn. Wesselényi–Apafi–Thököly 1663–1683. In: *The First Millennium of Hungary in Europe*. Editors-in-chief: Klára Papp–János Barta. Co-editors: Attila Bárány–Attila Györkös. Debrecen, 2002. 208–215., valamint *Uő*: Magyarország és Európa 1682–1684. (Akadémiai doktori értekezés. Kézirat.) Bp. 2001. 253–259.

118 EOE XVII. 374–375.

119 MOL G 12 Thököly-szabadságharc lt. Levelek. 20. cs. 1682. aug. 19., 27., szept. 1.; MOL Esterházy lt. P 125 Pál nádor iratai. 12. cs. 2814. sz.; MOL G 12 Thököly-szabadságharc lt. Levelek. 20. cs. 195. fol.; *Hain G.*: i. m. 493.; BHStA München, AStA. Ksch. 249. Fol. 186.; *Babocsay I.*: i. m. 78.

120 MOL G 12 Thököly-szabadságharc lt. Levelek. 20. cs. 1., 50., 58., 62. fol.; EOE XVII. 374.; MOL Batthyány lt. P 1314 Missiles 12.768.

121 MOL Esterházy lt. P 125 Pál nádor iratai. 12. cs. 2815. sz.

122 MOL Esterházy lt. P 125 Pál nádor iratai. 9. cs. 2095. sz., 12. cs. 2816–2817. sz., 26. cs. 6611. sz.

az átkelőhelyek őrzésére kirendelt csapatokkal.¹²³ Ugyanakkor Ibrahim pasa Esztergom és Érsekújvár irányába nyomult.¹²⁴ A katonai sikerek csakhamar megérlelték diplomáciai-politikai következményüket. Az új fejedelem október 12-én elindította két megbízottját, Jánoki Zsigmondot és Szirmay Istvánt a nádorhoz, s tőle Bécsbe, hogy előnyös fegyverszüneti megállapodást kössön.¹²⁵ Az utasításban nem mulasztotta el hangsúlyozni az udvarnak szóló „meggyőző” érvét: hadaival a budai vezérhez kell „közelednie”, ezért „ha a Dunán innen és túli föld el találna pusztulni, ne neki, hanem azoknak tulajdonítsák, akik akadályozták dolgait”.¹²⁶ A „kuruc király” bízott a bécsi tárgyalások sikerében,¹²⁷ és a Porta előrenyújtott karjaként remélte megszerezni a korábban „kiszemelt zsákmányt”: magának a hét vármegyét és a fejedelmi címet, a töröknek a béke feltételéül megszabott országrészt.¹²⁸ Bécs a fegyvernyugvás reményében, bizonyos határok között, engedékenynek mutatkozott, Thököly szablyával felővezett küldötteit Lipót is fogadta. A kialakult helyzetet tükrözi a november 19-én nyolc hónapra kötött megállapodás, amelynek értelmében az udvar „de facto” elismerte a felső-magyarországi területvesztést. Ugyanakkor Lipót elfogadta a kuruc vezér békeközvetítési ajánlatát Bécs és Isztambul között, a „rebellisek feje” pedig vállalta, hogy nem viszi túl csapatait a Garamon, átadja a bányavárosokat, és sem ő, sem a török nem veszélyezteti a bányaművelést, viszont jogosult havi 3000 forintra a Habsburg-uralkodó 50 ezer forintot kitevő bányajövedelméből. A szerződés értelmében továbbra is királyi őrség marad Szatmártól a bányavárosokig húzódó kuruc terület néhány erősségében: Ecsed, Szatmár, Murány, Putnok, Szendrő, Szepes, Árva, Lipcse, Léva és Csábrág várában, s Thököly lehetővé teszi ellátásukat. Végül a felek vállalták, hogy a megállapodás esetleges felmondásáról négy héttel korábban értesítik egymást.¹²⁹

123 MOL Batthyány lt. P 1314 Missiles 12.770.

124 ÖStA Wien, HHStA. Hungarica Specialia. Fasc. 327/C. Fol. 37.; MOL Batthyány lt. P 1314 Missiles 10.665.; Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Kézirattár Ms. 4943. Párizs. Svédország. Törökország. Thököly Imre hódolásának oka. A német hadjárat kezdete. 11. p.

125 MOL Esterházy lt. P 125 Pál nádor iratai. 17. cs. 4117. sz.; ÖStA Wien, HHStA Hungarica Specialia Fasc. 327/C. Fol. 43.; *Illéssy János*: Limbus-darabok. Századok 38(1904) 571.

126 ÖStA Wien, HHStA. Hungarica Specialia. Fasc. 327/C. Fol. 37.

127 Thököly igyekezett kimutatni békeszándékát, és előzetes fegyverszüneti megállapodást kötött okt. 18-án Johann Georg Hoffmann alezredes császári megbízottal a Hont vármegyei Zsemberben. Egy késmárki nemes naplója i. m. 27.

128 Das Vormals 439–440.; Frankfurter Meßrelationen 1683. HAB Wolfenbüttel Gv 74 (2) 14., 19., 21.

129 *Majláth B.*: i. m. 245–246.; *Orel G.*: i. m. 25–26.; A bécsi nunciusok i. m. 92. Okmánytár 151. sz. – Számos nádori irat, levélváltás tanúsítja, hogy a kurucok fittyet hánytak az előzetes fegyverszüneti egyezményre. Esterházy Pál írta okt. 22-én Thökölynek a semptei táborból: „harmad napja, hogy kegyelmed alatta valói Nittra táján nyargalódván, ennyihány falut fölrahlottak, és előtalálván kegyelmes urunk ő Fölsége két nyitrai katonáját, azokat mindenkől kifosztották, s csak egy imegben s lábravalóban hatták, egyikét peniglen kötözve rabul el is vitték, nem gondolván mostani armistitiummal”. MOL G 2 Thököly-szabadságharc lt. Thököly Imre iratai. 2. cs. 1682. okt. 22. Ld. még: MOL Esterházy lt. P 125 Pál nádor iratai. 20. cs. 5099–5100. sz., 40.

A császáriak és a nádor, valamint az idős Bercsényi Miklós alsó-magyarországi főkapitány-helyettes vezényletével fegyverben álló királyi csapatok 1682 novemberére a Nyitra, a Közép- és az Alsó-Vág-vonal védelmére szorítottak. A kuruc főerők közvetlen szomszédságukban, Bát és Sempte között, a Gram–Zsitva mentén állomásoztak. Mögöttük mintegy 100 ezer négyzetkilométernyi terület Thököly fennhatósága alatt állt.¹³⁰ A „kuruc király” őszi–téli útvonala is jelezte 1682 hallatlan sikereit: novemberben a stubnyai gyógyvizeknél pihent, majd Rózsahegyen¹³¹ és Lócsén¹³² át utazott téli szállására, Munkács várába.¹³³

A fegyverszünet aláírását követően egy Thököly környezetében tartózkodó, a kettészakított Habsburg-Magyarország ügyeit jól ismerő nádori informátor figyelemre méltó elemzést készített Thököly stratégiájáról és a nyomában kialakult helyzetről. A fejedelem először tekintélyt szerzett magának a Portán, azután területhez jutott török segítséggel, végül fegyverszünetet kötött Béccsel, miközben békeszerzéssel hitegette. „Mint csalta meg Thökölyi a német udvart, a keresztény világ csudálkozhatik rajta – írja –, mivel eszt nem csak [egy] ízben cselekedte, hanem már három vagy négy ízben is, [...] az [...] armistitium alatt biztatván békességnek megcsinálásával az udvart, kiben nem lévén semmi móggya”. Inkább az erdélyi fejedelem mediátorságát kellene igénybe venni – javasolja az ismeretlen hírszerző – mert különben „török császár Drinápolba jün telelni, a fővezér pedig Lantor Feirvarra [ti. Belgrádba] s minden bizonnal Nagy Gyurre [ti. Győrbe] megyen tavasszal. Azírt a télen vagy békességgel vigye véghez dolgát az udvar [...], vagy oly impériombeli hadakat [gyűjtsön], aki megfelelhessen a török potenciának. Mert máskint higgye el az udvar, hogy ha csak harminc–negyven ezer emberből álló armadája leszen, bizony elveszti Magyaror-

cs. 9675. sz. A kapitulációra több ízben felszólított lévai őrség így panaszkodott október–novemberben: „Thököly uram nem gondolván az armistitiummal mai nap is ednéhány száz lovast ide küldvén, az pogányság miatt való veszéllyel nem kevésé rettent bennünköt.” Másutt: „az ellenség nem csak környülvette, de éppen be is zárta a kapuit, úgynnyira, hogy egyfelé az török, másfelé az kuruc strázsáltattya”. MOL Esterházy lt. P 125 Pál nádor iratai. 21. cs. 5317–5318. sz.

130 *Thaly Kálmán*: A székesi gróf Bercsényi család 1525–1689. I. Bp. 1885. 275.; MOL Esterházy lt. P 125 Pál nádor iratai. 17. cs. 4120. sz.; MOL Batthyány lt. P 1314 Missiles 12.772.; *Benczédi László*: A Thököly-felkelés helye a magyar történelemben. Magyar Tudomány 24(1979) 341.

131 ÖStA Wien, HHStA. Hungarica Specialia 327/C. Fol. 43.

132 Hain Gáspár lócsai krónikája megörökítette a nov. 25-én lezajlott ünnepélyes bevonulást: „A polgárság lóhátán, tekintélyesen kiöltözve fogadta és vezette be a városba, a polgárság többi része kapitányaik alatt négy zászlóval sorfalat állt a Felső kaputól a szállásig; a bíró meg a tanács, az iskolás ifjúság gyönyörűen kiöltözve, három különböző helyen kiálltotta a vivátot, és virágokat meg koszorúkat szórt eléje, a polgárság dízsorvezet adott, [...] a bevonulás olyan volt, amilyen a várostól csak kitelt, [...] ő fejedelmi excellenciája egy nagy aranyozott kelyhet kapott ajándékba, benne 100 dukáttal; a polgárság újra letette a hűségesküt. [...] Ez a bevonulás a városnak több mint 1000 birodalmi tallérjába került.” *Hain G.*: i. m. 496–497.

133 MOL G 2 Thököly-szabadságharc lt. Thököly Imre iratai. 4. cs. 1682. dec. 3.

szágot, s avval együtt maga örökös országait, s következésképpen az egész kereszténységet.”¹³⁴ Mondhatjuk: már-már látnoki szavak.

Thököly a munkácsi „kastélyban” sem pihent. Legitimálnia kellett helyzetét, mindenekelőtt belpolitikailag, hiszen Lipót a felső-magyarországi vármegyéket nem a „kuruc király” fejedelemségeként (de jure) ismerte el, hanem csapatainak szálláshelyeként, a fegyverszünet tartamára, Thököly viszont az országrész tényleges ura akart lenni: megszervezte a közigazgatást, a maga szolgálatába állította a *Szepesi Kamarát*, adót szedett, rendeleteket bocsátott ki, amelyeket akár fegyveresen is végrehajtatott, és követeket indított külföldre. Mindezt törvényes alapra kellett helyeznie, ezért december 12-én kelt körirattal országgyűlést hívott össze Kassára.¹³⁵ Bár a nádor eltiltotta a felső-magyarországi részeket a megjelenéstől – hangsúlyozta, hogy Thököly törvénytelenül gyakorol fejedelmi jogokat, s a békeszerzés mediátori feladata csupán ürügy a rendek egybehívására¹³⁶ –, számosan Kassára utaztak. Az 1683. január 11-én Sebestyén András váradi püspök elnökletével összeült diétán 18 (az utolsó ülésnapra, január 28-ára már 20) vármegye, kilenc szabad királyi város, három püspök, két káptalan, egy konvent és 19 főúr jelent meg vagy képviseltette magát.¹³⁷ Lipót Johann Georg Hoffmann korábban felső-magyarországi hadbíró-alezredest,¹³⁸ a budai pasa „egyik szemét”, a nógrádi Csonka béget¹³⁹ küldte megfigyelőként Kassára.

A fejedelmi propozícióból és a követi utasításokból kitűnt, hogy az országgyűlés egyik feladata a béke előmozdítása volt. A rendek elfogadták az 1682

134 MOL Esterházy lt. P 125 Pál nádor iratai. 40. cs. 9645. sz.

135 *Orel G.*: i. m. 24–25.; *Johann Georg Schielen*: Historische, Politische und Philosophische Krieg- und Friedens-Gespräch. Jenner-Heumonath. Ulm, 1683. HAB Wolfenbüttel QuN 458 (2) 423.; MOL G 2 Thököly-szabadságharc lt. Thököly Imre iratai. 1. cs. 1682. dec. 29.; MOL G 3 Thököly-szabadságharc lt. Thököly Szepesi Kamarájának iratai. 7. cs. 1682. dec. 14.; Szabolcs-Szatmár megyei levéltár IV. 1/b. Szabolcs vármegye nemesi közgyűlésének iratai, Közgyűlési iratok 1682. dec. 12.

136 Esterházy Pál igen keményen fogalmazott, amikor összefoglalta Thököly „bűnlajstromát” az 1683. jan. 19-én Szepes vármegyéhez írott levelében: „Esett értésünkre, hogy jóllehet gróf Thököly Imre uramnak s az ő Kegyelme követőinek az armistícium az Fölföldön s némely Vágon túl való vármegyékben egyedül csak quartilyozásnak okáért engettetett vala meg, ő Kegyelme mindazonáltal annak alkalmatosságával abutálván, szabad királyi Kassa városában generális gyűlést hirdetni s oda az ország nagy részét, akiknek tudni illik azon vármegyékben jószágok vagyon, azoknak elvesztése alatt citálni, magát pedig fejedelemnek s Magyarország egy része urának nyilván nevezni és titulálni, kegyelmes koronás király urunk ő Felsege jóvedelmeit és jurisdictióját, a Szent Korona igazságát magának tulajdonítani, az római katolikus plébánosokat mindenünnen kiűzni, az templomoknak nagyobb részét elfoglalni merészeli.” MOL G 13 Thököly-szabadságharc lt. Labanc iratok. 25. cs. 19. fol.

137 *Majláth B.*: i. m. 119., 123–124.; *Uő*: A felső vármegyei rendek kassai gyűlésének actái 1683-ból. I–II. Történelmi Tár 1883. 359–374., 543–570., itt: 359., 567.; *Orel G.*: i. m. 25.; MOL G 2 Thököly-szabadságharc lt. Thököly Imre iratai. 1. cs. 1683. jan. 7., 8., 9., 13.

138 *Angyal Dávid*: Késmárki Thököly Imre 1657–1705. Bp. 1889. (Magyar történelmi életrajzok 15.) 15.; *V. Renner*: i. m. 170.; *J. G. Schielen*: i. m. 123.

139 *Majláth B.*: A felső vármegyei rendek i. m. 551.; *Takáts Sándor*: Csonka bég, a török huszárezredek. In: *Uő*: Régi magyar kapitányok és generálisok. II. Bp. é. n. 532.

novemberében aláírt fegyverszüneti megállapodást, üdvözölték a két császár békeközvetítését, és portai követ küldéséről határoztak, hogy Thököly eleget tehessen vállalásának.¹⁴⁰ Az uralkodói athname ügye viszont alaposan felkavarta a kedélyeket, sőt elhintette Thököly és hívei között a bizalmatlanság magvait. A küldöttek hiába szorgalmazták a szultáni okirat országgyűlési bemutatását és felolvasását, a fejedelem két ízben is megtagadta azt. A rendek nem a forma kedvéért kérték az athnamét. Féltek, hogy Thököly sokat ígért a Portának és nincsenek biztosítékai, féltek a török adótól és a rablásoktól, féltek, hogy a Lipóttól megszerzett területet a Porta megtartja magának. Ónod, Fülel és az 1664. évi békekötés óta adófizetővé tett helységek – közöttük hét zempléni mezőváros és 12 falu – példája¹⁴¹ alapján joggal fejezték ki aggályukat a török szövetség iránt.¹⁴² Szűkkeblűségük is ebből fakadhatott, amikor csak 50 ezer forintot ajánlottak meg, hiába kért Thököly több adót.¹⁴³ Alighanem tüskével a lelkükben távoztak a rendek és a fejedelem Kassáról.¹⁴⁴

A kuruc államot külpolitikailag is legitimálni kellett. A fejedelem ez irányú törekvése vegyes eredménnyel járt. Béccsel minimálisra csökkent a megállapodás esélye 1683 első felében, hiszen Thököly a budaihoz hasonló kijelentést tett Kassán is: „Nem akarja és nem tudja saját érdekeit a Porta érdekeitől elválasztani.”¹⁴⁵ Nyíltan mégsem szakított az udvarral, hanem a békeközvetítő komolytalan szerepében folytatta a tárgyalást. Először gesztust gyakorolt: késznek mutatkozott szabadon engedni 80, korábban foglyul ejtett császári katonát,¹⁴⁶ majd Bécsbe küldte Petneházy Györgyöt, hogy közölje a kassai gyűlés idején megfogalmazott békefeltételeket. Most már nem a hét, hanem a kurucoktól megszállt 13 felső-magyarországi vármegyét kérte, hozzá birodalmi hercegi és a „Magyarországi részek ura” címet. Ezért hajlandó lett volna elismerni I. Lipótot királyá-

140 *Majláth B.*: A felső vármegyék i. m. 243.; *Uő.*: A felső vármegyei rendek i. m. 362–369.; *Iványi Emma*: Közvetítési kísérletek a bécsi udvar és Thököly között. In: A Thököly felkelés i. m. 144–145.; A nagykárolyi gróf Károlyi család oklevéltára. IV. Oklevelek és levelezések 1600–1700. Sajtó alá rend. Géresi Kálmán. Bp. 1887. 530–531.

141 *Majláth B.*: A felső vármegyék i. m. 127.; *Köpeczi B.*: i. m. 19.; *V. Kopčan*: i. m. 126.; *Dongó Gy. Géza*: Zempléni török hódoltság 1683-ban. Adalékok Zemplén Vármegye Történetéhez 17(1911) 316–317.

142 Aggodalmukat fejezte ki *Kisztei Péter* Thökölynek ajánlott Üstökös csillag c. könyve (Kassa, 1683.), amelynek dedikációjában írta a szerző: „Adgya a nagykegyelmű Úr Isten, hogy úgy ne járjon szegény nemzetünk a török segítséggel, mint aki megmenekedik az oroszántul, azután medve találkozik reája.” *Köpeczi B.*: i. m. 23.

143 *Hornyik J.*: i. m. 71.; *Majláth B.*: A felső vármegyei rendek i. m. 552.

144 Az országgyűlésen Gömör vármegye követeként részt vett Gyöngyösi István néhány hónappal később, az Ének Thököly Imre és Zrínyi Ilona házasságáról c. 498 strófás művével igyekezett megnyerni az ingadozókat a fejedelem és a török szövetség ügyének, egyúttal bizalmat akart ébreszteni a „kuruc király” személye és politikája iránt. *Hahn A.*: i. m. 363.; *Gyöngyösi I.*: i. m. II. 436.; *Thaly K.*: Adalékok i. m. 110–113.

145 *Köpeczi B.*: i. m. 53.; *Jászay M.*: i. m. 234.

146 BHStA München, AStA. Ksch. 250. Fol. 32.; Frankfurter Meßrelationen 1683. HAB Wolfenbüttel Ge 482 (52) 7–8.

nak, alávetni magát törvényeinek és háború esetén támogatni őt csapataival. Családja férfiágának kihalása esetén az országrész visszazállt volna a Habsburgokra.¹⁴⁷ Hogy Thököly ilyen igénnyel előállhatott, abban jelentős szerepet játszott – a török biztatáson túl – az udvar magyarországi politikájának néhány sajátos vonása. Mindenekelőtt, hogy a Habsburgoknak szemmel láthatóan terhükre esett a távoli országrész kormányzása, és védelmének megfelelő szinten tartása a kurucokkal szemben.¹⁴⁸ Mindez párosult a spanyol párt befolyásával, amelynek eredményeképpen Bécs jó viszonyra törekedett Thökölyvel. Ennek áraként akár az említett terület átengedése is felmerült.¹⁴⁹ Másképpen látta a kérdést a nádor. „Értésére kell adni [Thökölynek] – írta –, hogy lehetetlen, miszerint Magyarország egy része reá szálljon, mert ama megyék urasága elidegeníthetetlen Magyarország királyától.”¹⁵⁰ Esterházy Pál argumentációjának helyességéhez nem fér kétség: Thököly a Szent István-i koronával legitimált uralkodótól kérte az ország egy darabját. Nyilvánvaló, hogy elutasították.

Thököly Isztambulba is elindította követeit, Szirmay Istvánt és Faigel Pétert, hogy a kassai gyűlés instrukciója értelmében békét közvetítsen Bécs számára. A vasvári fegyvernyugvás idejének meghosszabbítása azonban csak egyszer került szóba,¹⁵¹ és akkor sem gondolták komolyan a tárgyaló felek. A Porta már „frigyre lépett” a háborúval, Thököly szövetkezett a törökkel, Bécs pedig egyre kevésbé hitt a „kuruc király” mediátorságában, csupán esélyt adott egy esetleges, előre nem látható diplomáciai fordulatnak.¹⁵² A májusig elhúzódó megbeszéléseken inkább arról folyt a szó, hogy a magyarok „igen megunták a német regiment”, amelynek megszüntetése érdekében „konferenciát” tart a nagyvezír Eszéken, s oda várja Thökölyt is.¹⁵³

147 BHStA München, AStA. Ksch. 250. Fol. 6., 26., 28., 38.; *Angyal D.*: Késmárki i. m. 3., 12–13., 25–27.; *Orel G.*: i. m. 35–36.

148 „A német császár tizenhárom vármegyével keveset gondol, inkább akarja, hogy erőtlenedjék, mivel onnét támadott azelőtt is fegyver ellene, nagyobbra becsüli egy impériumbeli városát annál” – írta egy névtelen 1682. febr. 13-án Teleki Mihálynak. A bujdosók i. m. 323.

149 Borgomanero spanyol követ ajánlotta a császárnak: „Nyugodjék meg néhány megyének a magyar koronától való elszakadásában, mint annak idején a spanyol korona Németalföld önállóságában.” Idézi *Angyal D.*: Késmárki i. m. 16.

150 Idézi *Szalay L.*: i. m. 241.

151 *J. G. Schielen*: i. m. 505–506.

152 A magyar urak jól érzékelték a Thököly-féle békeközvetítést. Draskovich Miklós országbíró írta 1682 októberében Batthyány Kristófnak: „kölletik az ifjú gróf Martinecznek is az Szentséges Pápához avégre indulni, mert a Teökölyi ajánlott mediátorsághoz nem bíznak, supponálván azt, hogy Teökölyi úr is csak magának halász, s a török és Teököly uram kedvéjért nem változtattya ellenünk való szándékját”. OSZK Kézirattár, Fol. Hung. 1389/1. 54. fol. Esterházy Pál így vélekedett Apafi Mihályhoz címzett levelében: „Ami Thököly uram őkegyelme személyét s annak mediátorságát illeti, tökéletesen elhiggye kegyelmed, ő Felségének őkegyelmére legkisebb reflexiója sincsen, de mivel ajánlotta magát, hogy a békességet végbe viszi, ő Felsege is nem ellenkezik abban ugyan, de mediátornak soha nem tartotta, nem is tartatik lenni [...] Noha úgy látszik, hogy a mediátorságnak színe alatt mást is halász, s aligha a kegyelmed levele szerint is a magyarországi királyságrul nem álmodik”. MOL P 1239 Apaffy-gyűjtemény. 7. d. 1683. márc. 5.

153 *Angyal D.*: Késmárki i. m. 16–17.; *Orel G.*: i. m. 37–38.

A fejedelem másik támogatója, XIV. Lajos nem ellenezte a török protektorátussal létrehozott „magyarországi királyságot”, de a Porta 1682-es nyílt színre lépése óta egyrészt feleslegesnek ítélte politikai jelenlétét Magyarországon, másrészt szükségtelenné vált számára a kuruc diverzió. Tartózkodó magatartásához hozzájárultak a mindenfelől érkező szemrehányások a „kuruc királynak” nyújtott támogatásért; ráadásul tulajdonképpen kevésre tartotta az elégedetlenséget.¹⁵⁴ Thököly felismerte a francia politika mozgatórugóit. Rezignáltan írta Teleki Mihálynak: „Az magok céljok jobban való eléréseért kívánnák az mi dolgunkkal az magokét segíteni.”¹⁵⁵ Most már csak azt remélte, hogy XIV. Lajos újabb Rajna menti igényekkel kényszeríti a császárt a török béke mindenáron való megőrzésére, s azzal elősegíti a Porta és saját céljainak a megvalósítását.¹⁵⁶

A fejedelem 1683-ra, Kara Musztafa nagyvezír Bécs elleni támadásának esz-tendejére meglehetősen beszűkült „külpolitikai ablakon” át tekinthetett Európára, amelynek az Oszmán Birodalom kihívására adott választól függött a vallásos kuruc tartomány jövője.

J. JÁNOS VARGA

1682 – THE YEAR OF IMRE THÖKÖLY

In January 1680, Imre Thököly took over the running of the exile movement in Upper Hungary. His rapid military successes persuaded the Court in Vienna to enter negotiations. Thököly's peace conditions included that he be made princely ruler of seven north-eastern counties annexed to Transylvania at the time of György Rákóczi; that Vienna show respect for the rights of the estates and freedom of worship; and that approval be given for his intended marriage to the widowed Ilona Zrínyi. Thököly, who had done without the assistance of King Louis XIV of France ever since the Peace of Nijmegen (February 1679), had a pledge from Istanbul concerning assistance for his anti-Habsburg armed movement and the establishment of a principality in Hungary that would be independent of Mihály Apafi I's Transylvania but subordinate to the Porte.

The Kuruc leader's sovereignty demands were naturally rejected by the king of Hungary, Leopold I. Nevertheless, Thököly accepted the role of mediator between Vienna and Istanbul with the purpose of extending the Habsburg–Ottoman peace agreement – which was due to expire soon. Even so, Thököly used his mediator role to further his own interests. While apparently negotiating with the Porte, he was in fact preparing – in conjunction with Ibrahim, pasha of Buda – for military action aimed at capturing counties in Upper Hungary.

Thököly did not end the dialogue with Vienna: Leopold consented both to his marriage to Ilona Zrínyi and to the return of assets confiscated from the widow's first husband, Ferenc Rákóczi I. His consent seems to have reflected a hope that this might

¹⁵⁴ J. Bérenger: i. m. 290., 293.; I. Hudiță: Histoire i. m. 408–409.

¹⁵⁵ Idézi *Angyal D.*: Késmárki i. m. 59.

¹⁵⁶ BHStA München, AStA Ksch. 251. Fol. 14.; *Angyal D.*: Késmárki i. m. 59–61.

win over the kuruc leader. However, Leopold was mistaken. In the summer of 1682, assisted by Ottoman armaments, Thököly captured Kassa and Fülek. Then, on 16 September, he received from Ibrahim the Porte's *athname* for his rulership as king of Upper Hungary.

As lord of a new vassal province in Hungary – the country was now divided into four parts – Thököly resisted calling himself king, choosing instead the title of prince of Upper Hungary. This does not alter the fact that Thököly's letter of contract contained far worse terms than those offered him by Palatine Ferenc Wesselényi, Ferenc Nádasdy, the Croatian ban Péter Zrínyi and Mihály Apáfi I in 1666.

In the armistice agreement of November 1682, Vienna recognised de facto the loss of territory in Upper Hungary and accepted Thököly's renewed offer to act as peace mediator. At the same time, Thököly returned the mining towns acquired during the campaign of 1682 and undertook not to take his troops beyond the Garam.

The prince of Upper Hungary legitimised his power at the diet held in Kassa in January 1683: he established a system of public administration, took into his service the Szepes Chamber (which had been established earlier on by the Habsburg ruler), collected taxes, issued decrees, and sent envoys abroad.

The chances of an agreement with Vienna diminished significantly when Thököly requested the Habsburg ruler, who was legitimised through his possession of the Holy Crown, to grant him not just seven counties but the thirteen held by Kuruc forces as well as the title of "lord of the parts in Hungary". Clearly, his demands were rejected.

Apart from the Porte, the other supporter of the prince, Louis XIV, did not oppose the Hungarian kingdom being established as an Ottoman protectorate. Still, after the Ottomans' arrival on the scene in 1682, he considered Thököly's presence in Hungary to be superfluous and the kuruc diversion unnecessary. Moreover, Louis was upset by the criticism he had received from various quarters concerning France's earlier support for the "kuruc king".

By the time of Grand-Vizier Kara Mustapha's assault on Vienna in 1683, Imre Thököly's "foreign policy window" on Europe had become very narrow. And yet it was Europe's response to the challenge posed by the Ottoman Empire that would determine the future of the vassal Kuruc province.